

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR'ÂN ve SÜNNETTE
TEVEKKÜL KAVRAMI**

Yüksek Lisans Tezi

RABİYE SOLMAZ

Danışman: Prof. Dr. BAYRAKTAR BAYRAKLI

İstanbul, 2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	4
ÖNSÖZ	5
GİRİŞ	7
I. BÖLÜM : TEVEKKÜL KAVRAMI	10
A-Tevekkül Kelimesinin Sözlük Anlamı	10
B-Tevekkül Kelimesinin Terim Anlamı	10
C-Hz. Peygamber’in Sünnetinde Tevekkül Kavramı	11
D-Sûfilerin Görüşlerinde Tevekkül Kavramı	15
İKİNCİ BÖLÜM: KUR’AN’A GÖRE TEVEKKÜL KAVRAMI	21
A- Ayetlerde Geçen Tevekkül Kelimesinin İfade Ettiği Anlamlar	21
B- Tevhid-Tevekkül İlişkisi.....	23
C- İman-Tevekkül İlişkisi.....	26
1- Tevekkül Mü’minlere Allah’ın Emridir.....	31
2- Tevekkül Edilecek Varlığın Özellikleri	39
a- Her şeyi İşiten ve Bilen Olması.....	39
b- Göklerin ve Yer’in Sahibi Olması.....	39
c- Ölümsüz ve Diri Olması	39
d- Sonsuz Galip ve Engin Merhamet Sahibi Olması	40
e- Vekil Olması.....	40
f- Noksan Sıfatlardan Münezzehe Olması.....	40

g- Koruyucu Olması	41
h- Yaratıcı Olması	41
ı- Merhamet Edici ve Cezalandırıcı Olması	41
j- Gözetleyici Olması.....	41
k- Şahit Olması	42
l- Rızık Verici Olması.....	42
m- Hüküm Sahibi olması.....	42
3-Tevekkül Peygamberlerin Ahlâkî Özelliklerinden Ve Eğitim Metodlarından Birisidir .	45
4- Tevekkül Etmek Mü'minin Vasıflarından Birisidir.....	52
D- Savaş-Tevekkül İlişkisi	54
E- Tevekkül Ve Sosyal Davranış Değişimi İlişkisi	59
F- Tevekkül Etmenin Neticeleri	61
1- Tevekkülün Olumsuz Davranışları Engelleyen Bir Getirisi Vardır.....	61
2. Tevekkül Ahirette Ödülü Getiren Bir İbadettir	64
SONUÇ.....	66
BİBLİYOGRAFYA	68
İNDEKS	71

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı geçen makale
as.	: Aleyhi's-selâm
b.	: İbn
Bknz.	: Bakınız
c.	: Cilt
cc.	: Celle Celâlû
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Ktp.	: Kütüphanesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
MÜSEB	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
md.	: Maddesi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
trc.	: Tercüme eden
vb.	: Ve benzeri
öl.	: Ölümü, ölüm tarihi

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'in, Peygamber (sav)'e inmesinden günümüze kadar, üzerinde pek çok insan tarafından çalışmalar yapılmış ve bu alanda bir çok eser verilmiştir. Günümüzde yapılan bu çalışmaların çoğu, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan kavramların incelenmesi yönündedir. Bizim çalışmamızda Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan tevekkül kavramının “Din Eğitimi Açısından” araştırılmasını kapsamaktadır.

Çalışmamızın hedefi, “Tevekkül” kavramını Kur'ân-ı Kerîm'in anlam bütünlüğü içerisinde, ayetlerle bağlantısını kurarak açıklamaktır. Kanaatimizce tevekkül kavramı, insanın yaşamı içerisinde kendisine bir bakış açısı oluşturabileceği hassasiyeti olan kavramlardan birisidir. Çalışmamızda tevekkül kavramını açıklarken, konuyla ilgili görüş ve yorumlardan yararlanmayı, tefsir kaynakları ile sınırlandırdık. Bunun dışında kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen anlamları ile ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; tevekkül kavramının lügat ve ıstılâhî anlamları ile ilgili bilgi verildikten sonra, Hz. Peygamberin sünnetinde ve sûfilerin görüşlerinde tevekkül kavramının nasıl anlaşıldığı açıklanmıştır. İkinci bölümde; Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan konu ile ilgili ayetlerin, Râzî'nin *Tefsîru'l-Kebîr*, Kurtubî'nin *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Elmalı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'ân Dili*, Seyyid Kutub'un *Fî Zilâl*, İbn Kesîr'in *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* ve Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri* adlı eserlerinden yararlanılarak tevekkül ile ilişkisi ortaya koyulmuştur.

Çalışma planımıza gelince, konumuzun Kur'ânî bir kavram olmasından dolayı ana kaynağımız Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan tevekkül

kavramının içerdiği ayetler, konu başlıklarına göre tespit edilmiş ve ayetler fişlenmiştir. Konularına göre fişlenen bu ayetlerin Din Eğitimi açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Tezimizde kullandığımız kaynakları ilk geçtiği yerlerde tam isim olarak verdik, ancak daha sonra bu eserleri meşhur olan isimleri ile zikretmeyi tercih ettik. Ayet-i kerîmelerin meallerini ise; Ali Özek ve arkadaşları tarafından kaleme alınan *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli* adlı eserden almaya gayret ettik.

Çalışmamız esnasında, vakitlerini ayıran değerli hocalarım Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı, Prof. Dr. M. Zeki Aydın, Prof. Dr. Ali Akyüz, Yrd. Doç. Dr. Emine Keskiner'e ve kaynak kitaplardan faydalanmamız için gerekli kolaylığı sağlayan İSAM Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Rabiye Kaya
İstanbul 2006

GİRİŞ

Kaza, kader, tevekkül ve rızık konuları çeşitli şekillerde izah edilmeye çalışılmış ve birçok kişi bu konuları kendi seviyesine göre açıklamıştır. Bu konuda çoğunlukla kişilere göre uygun olan izah tarzları benimsenir. Tevekkül kavramının da böyle bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. İslâm toplumlarında şimdiye kadar bu konularda yanlış izah tarzları gelişmiş ve bunlar kendilerine taraftar da bulabilmişlerdir. Bu sebeple “İslâm’a” ve “İslâm’ın gelişime açık bir din olmasına” hücum edilmiştir. Şunu söylemek gerekir ki, yanlış anlayış; İslâm’ın kendisinde değil, İslâm’ı ve emirlerini yanlış anlayanlardadır. O halde tevekkül; kişinin Allah’ın güç ve kudretine inanarak, yapacağı işle ilgili maddî ve manevî anlamda gayretleri yerine getirerek gereken tedbirleri aldıktan sonra, neticenin Allah’a güvenerek beklenmesidir.

İslâmiyet’teki tevekkül anlayışı, zannedildiği gibi; insanı tedbirsizliğe, hayattan kopmaya sevk eden, uçuruma götüren kadercı bir zihniyetin ürünü değil; hayata bağlanıp planlı ve metotlu çalışmanın, azmin, gayret göstermenin, kararlılığın, başarıyı yakalamanın, kendini ifade etmenin ve Allah’a dayanmanın açık bir ifadesidir.¹ Bu sebeple; son birkaç yüzyıl içinde İslâm dünyasında yaşanan duraksamanın sebebi İslâmiyet’te değil, İslâmiyet’in ruh ve yapısını anlamayan kişilerde aranmalıdır. Müslümanların edilgen durumda olmaları dinin değil, insanların yanlış düşünme ve algılamalarının sonucudur. Sorumluluk yanlış algılayış sahiplerininindir.²

Tevekkül, aklımızın kabul ettiği yolda, vicdanımızın sesine uyarak gayret ve faaliyetlerimizi tehdit eden bütün sıkıntılı ve zor şartlara rağmen çalışmakta sebat etmek ve gayretimizin neticesini Allah’tan beklemektir. Böyle bir inanç,

---

¹ Halil Aslangül, “İslâmiyette Tevekkül”, *Sebilürreşad*, c. IX, sy. 208, s. 120.

² Halil Aslangül, *a.g.m.*, s. 120.

insanı kuvvetli bir azim ve kararlılıkla kuşatır. Böylece insan girişimlerinden sonuç alıncaya kadar çalışır, ümitsizliğe kapılmaz ve yoluna devam eder. Neticede ise başarıya ulaşır.³ Yani kişinin olan olayları, imkânları, ayağına gelir diye oturup beklemesi, kişinin tembelliği seçerek bununla beraber işinin görülmesini istemesi tevekkül değildir. Böyle bir hareket, işinin çözümünü uşağından bekleyen bir efendinin durumu gibi olur ki, bu sıfat ise Allah Teâlâ'dan uzaktır. İşin tüm yönlerini hesaba katarak ondan sonra Allah'a tevekkül etmemiz zarurîdir, sonuç davranışımıza göre lehimize veya aleyhimize cereyan edebilir.⁴

Şu halde tevekkül etmemizin bize nasıl bir faydası olacak sorusunun cevabı için şöyle diyebiliriz: Herhangi bir işi yapmak için düşünüp karar verdik ve işin olması için de elimizden geldiği kadarı ile çalıştık. Öncelikle tevekkül edersek, huzur içinde çalışır olayın sonucunu Allah'ın lütuf ve yardımına bırakırız. Sonuçta başarılı olursak Allah'tan bilir ve şükrederiz, başarısız olmamız durumunda ise, tevekkül inancımız bizim ümitsizlik yaşayarak yanlış hareketler içerisine girmemize engel olur, ümidimiz kırılmaz, tekrar yeniden yolumuza devam etmek gayretini buluruz. Şayet tevekkül etmez isek; gayret, çalışma ve masraflarımızın boşa gittiğine inanır, üzülür, ümitsizliğe düşer ve bu sebeple gelişimimizi, işimizi yarıda bırakabiliriz.⁵ Yani tevekkül Allah'a güvenmek ve Allah'a teslim olmaktır. Böyle bir güçten yoksun olan kişinin, hayatında tereddüt ve korku yaşayarak, hayatı için gerekli olan yaşam gücünü yitirmesi mümkündür.

Kur'an'da yer alan tevekkül ayetlerini incelediğimizde, ayetlerin iman-tevekkül ve tevhid-tevekkül ilişkisinden bahsettiğini görürüz. Fakat üzerinde durulması gereken nokta tevekkül ayetlerine konu olan ayetlerin içerikleridir. Tevekkül ayetlerinde tevekkül fiili bazen mü'minlere emir şeklinde, bazen peygamberlerin ve mü'minlerin ahlâkî davranışları, bazen ise peygamberlerin eğitim metotlarından biri olarak zikredilmiştir.

---

³ Kenan Çığman, *Kaza-Kader, Hayır ve Şer, Rızık, Ecel ve Tevekkül*, s. 241–242.

⁴ Kenan Çığman, *a.g.e.*, s. 242.

⁵ Kenan Çığman, *a.g.e.*, s. 243.

Tevekkül kavramı yukarıda saydığımız üç sebepten dolayı bireylere öğretilmelidir. Bu sebeple tevekkül konusu ilköğretim ve ortaöğretim müfredatlarında yer almıştır. Müfredatları incelediğimizde tevekkül konusunun, Kur'an'da yer alan anlam bütünlüğünü tamamlayıcı tarzda işlenmediğini görmekteyiz. İlköğretim 8.sınıf ve ortaöğretim 11. sınıf müfredatlarında, tevekkül kavramının tanımı yapılmış ve konunun açılımı ile ilgili birkaç ayet ve hadis örnek verilmiştir. Tevekkül kavramının tevhid inancını pekiştirici bir yönü olduğu üzerinde durulmamıştır.

Bizim çalışmamızda ortaya koymaya çalıştığımız noktalardan birisi tevhid inancının tevekkül inancının oluşmasında bir aşama olmasıdır. Yani tevhid inancının olmaması durumunda, tevekkül inancının yerleştirilmesi mümkün değildir. Müfredatlarda yer alan tevekkül konusuna, kavramın tanımının öğretimine yönelik bir içerikte değinilmiştir, yani eğitimin özel hedeflerinden analiz ve sentez basamaklarına uygun bir içerikte değinilmemiştir. Konunun analiz ve sentez basamaklarına uygun bir içerikle oluşturulması durumunda, konunun tevhid inancı ile olan ilişkisinin kurulması ve ayetlere ve Peygamber'in hadislerine konu olan olay örgülerine değinilmesi gereklidir. Tevekkül kavramının anlaşılabilmesi için sadece kavramın tanımıyla birlikte birkaç ayet ve hadis-i şerif belirtilerek konunun tamamlanması yeterli değildir. Çünkü tevekkül kavramı kişinin yaşama olan bakışını etkileyecek bir kavramdır. Tevekkül kavramının yanlış anlaşılması için bu kavramın Kur'an'da geçen şekliyle öğretiminin yapılması zorunludur. Aksi takdirde tevekkül kavramı doğru ve hurafelerden uzak bir şekilde anlaşılacaktır.

I. BÖLÜM : TEVEKKÜL KAVRAMI

A-Tevekkül Kelimesinin Sözlük Anlamı

"Tevekkül" kelimesinin kökü 've-ke-le'dir. Tevekkül fiili mastarı ve çeşitli çekimleri ile Kur'ân-ı Kerîm'de 58 ayette, 70 defa zikredilmiştir. Tevekkül kelimesi "tefe'ul" babından bir mastardır ve Kur'ân-ı Kerîm'de çoğunlukla bu babın çekimi ve mastarı şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca tevekkül kavramının "vekîl" vezninde kullanımı da oldukça fazladır. En'âm Suresi 89. ayetteki "vekkelnâ" ve Secde Sûresi 11. ayetteki "vükkile" ifadeleri hariç tutulursa diğer ayetlerdeki kullanımı "Tevekkül" ve "Vekil" anlamındadır.

Tevekkül sözlükte 'bir işi tamamen birine sipariş edip ısmarlamak, teslim olmak⁶, dayanmak, güvenmek, itimat etmek⁷, umurunu irâde-i ilâhiyyeye terk ve havâle ile hüküm-ü kadere razı olma⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kökten gelen 'vekîl', Allah'ın isimlerinden olup, kulların rızıkına kefil olan anlamına⁹, 'tevâkül' ise ilgisizlik, kayıtsızlık¹⁰ anlamına gelirken; tevekkül bir işte aciz olduğunu gösterip, onu yapmayı başkasına verip güvenmek, Allah'ın katında olana itimat edip insanların elindekilerden ümit kesmek, vekil olmak, bir işi üzerine almayı kabul etmek manasındadır.¹¹

B-Tevekkül Kelimesinin Terim Anlamı

Tevekkülle ilgili birçok tanım yapılmıştır. Yapılan tanımlar birbirleri ile yaklaşık olarak aynı anlamları ifade etmektedirler. Buna göre tevekkül, Allah'ın katında olana itimat edip, insanın elindekilerden ümit kesmek, Allah'ın rızıkına ve

---

⁶ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid (Arapça-Türkçe Lügat)*, s.1680.

⁷ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s.1009.

⁸ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türki*, s. 453.

⁹ İbn-i Manzur, *Lisânu'l-Arab*, s. 758.

¹⁰ Serdar Mutçalı, *a.g.e.*, s.1010.

¹¹ Mevlüt Sarı, *a.g.e.*, s.1685.

işine kefil olduğunu bilerek sadece Allah'a yönelmek ve başkasına dayanmamaktır. Kişinin aczini kabul edip, Allah'a dayanmasıdır. Kişinin sebeplere sarılarak Allah'a güvenmesidir. Tevekkül kişinin dil ve kalp ile Allah'a dayanmasıdır. Kişinin dil ve kalp ile tevekkül etmesi ayrı ayrı şeylerdir.¹² Tevekkül, faaliyetlerin bütününe sarılmak, imkânları kullanmak, tembellikten uzak durarak, bütün görev ve sorumlulukları yerine getirip neticeyi Allah'a havale etmektir. Tevekkül insanın zahirdeki vasıtalara sarılması, fakat bu sebeplere güvenmemesi, bel bağlamamasıdır.¹³

Tevekkülde görünür yani insanın faaliyet alanına giren vasıtalara sarılmak ve onları kullanmanın yanında, gönülden Allah'a dayanma olmalıdır. Tevekkül, kulun şüphe ve tereddütlerden uzaklaşıp, işlerinde neticeden şüphe duymama halidir. Allah'a tevekkül ettim demek, o iş için elimden geleni yaptım, gücümü sarf ettim, şimdi de zayıflığımı itiraf ederek Allah'a güveniyor ve O'na dayanıyorum demektir.¹⁴ Tevekkül hali iç huzurdur, güvendir, kesin kanaattir. Korkunun etkisinde kalmayan iç huzur, sarsılmayan güven ve gevşemeyen kesin kanaattir.¹⁵

C-Hz. Peygamber'in Sünnetinde Tevekkül Kavramı

Tevekkül ayetlerini incelediğimizde ayetlerin muhataplarının bazen peygamberler bazen de mü'minler olduğunu görürüz. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'in mesajlarının evrensel olması nedeniyle tevekkül hükmü umumidir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in tevekküle bakış açısının nasıl olduğunu bilmemiz, tevekkül emrini doğru bir şekilde anlayabilmemiz için gereklidir.

İslam inanç esaslarından biri de Kader ve Kazâ'nın Allah'a ait olduğuna inanmaktır. Kadere iman; çalışmaya, tedbir almaya, gayret etmeye, tevekkül etmeye engel değildir. Kişinin “kader ve kazâsı önceden tespit edilmiştir, sonuç değişmez” şeklinde düşünerek her şeyi oluruna bırakması kişiyi tembellik, sorumsuzluk,

---

¹² İbn Ebi'd-dünya, *Rızık Anahtarları ve Tevekkül*, trc. Mustafa Utku, s. 30.

¹³ İbn Ebi'd-dünya, a.g.e., s. 40.

¹⁴ Fikret Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, s. 68, *Fırat Üniversitesi Dergisi*, sy. 1, Elazığ 1996.

¹⁵ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, VIII / 589.

karamsarlık gibi ciddi tehlikelerle karşı karşıya getirir. Kişi kazâ ve kader düşüncesinden hareketle tevekkül kavramını yanlış anlamlandırmamalıdır. Çünkü tevekkül kişinin elini kolunu bağlayıp, işten güçten el etek çekmesi değildir. Tevekkül azim, irade ve sorumluluk duygusu ile işe sarılarak Allah'ın yardımına güvenmektir. Bu şekilde belirttiğimiz tevekkül inancı ile kazâ ve kader inancı çelişmez. Hz. Peygamber'in sünneti ve yaşamı da bu çelişmezliği göstermektedir.

Hz. Peygamber'in tevekkül anlayışını gösteren konu ile ilgili hadis-i şerifler, peygamberimizin bu konuyu nasıl anladığını bizlere göstermektedir. Sayısı az da olsa şüphesiz bu hadis-i şerifler, bizim tevekkül anlayışımıza ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Söz konusu hadis-i şerifler şöyledir:

Hz. Ali (ra) şöyle dedi: Biz bir defasında Bakû'l-Ğarkad mezarlığında bir cenazede bulunduk. Rasûlallah (sav), yanımıza gelip oturdu, biz de etrafına oturduk. Rasûlallah'ın beraberinde bir asa vardı. Rasûlallah başını eğdi. Düşünceli bir halde elindeki asa ile yere vurup dürtüştürmeye, çizgiler ve izler meydana getirmeye başladı. Sonra, "Sizden hiçbir kimse ve yaratılmış hiçbir nefis müstesna olmamak üzere muhakkak cennetteki ve cehennemdeki yerini Allah yazmıştır (takdir ve tayin etmiştir). Ve herkesin bedbaht veya bahtiyar olduğu muhakkak yazılmıştır" buyurdu. Bunun üzerine sahâbîlerden bir kimse: "Yâ Rasûlallah! Öyle ise bizler amelî terk edip bu yazımız üzerinde durmayalım mı? (yani amelin faydası nedir?)" dedi. Rasûlallah "Saadet ehlinden olan kimse, saadet sahibinin amelîne varıp ulaşacaktır. Şekâvet ehlinden olan kimse de şekâvet ehlinin amelîne varıp ulaşacaklardır, «Sizler amelî edip çalışın. Çünkü herkes (niçin yaratıldıysa o kendisine) kolaylaştırılmıştır. Saadet ehli, saadet ehlinin amelîne kolaylaştırılırlar. Şekâvet ehli de, şekâvet ehlinin amelîne kolaylaştırılırlar.»" diyerek şu ayetleri okudu: «Bundan sonra kim verir ve sakınırsa, o en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya

hazırlarız. Ama kim cimrilik eder, kendisini müstağni görür ve en güzeli yalan sayarsa en güç olan için hazırlayacağız.^{16»17}

Hz. Peygamber bir başka hadisinde ise kuvvetli olmanın, güçsüzlüğü terk etmenin, Allah'tan yardım istemenin ve tevekkül etmenin gerekliliğini şu sözleri ile bildirmiştir:

“Ebû Hureyre Peygamber'in şöyle dediğini bildirdi:

(Mü'minlerin) her birinde(ayrı ayrı) hayır olmakla beraber Allah'a göre kuvvetli mü'min, zayıf mü'minden daha hayırlı ve daha sevimlidir. Sana fayda verecek şeyler üzerinde hırs ile çalış, Allah'tan yardım iste, acze düşme. Eğer sana bir musibet ulaşırsa: Keşke ben şöyle yapsaydım, bu böyle olurdu deme. Fakat Allah böyle takdir etmiş, o dilediğini yaptı de! Çünkü keşke kelimesi şeytanın amelini açar.^{18,,}

Hz. Peygamber başka bir hadis-i şerifinde ise, “Eğer Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz, kuşları rızıklandığı gibi sizi de rızıklandırır. Onlar sabahleyin aç olarak çıkarlar ve tok olarak dönerler”¹⁹ buyurmuşlardır.

Yukarıdaki hadis-i şeriften ilk bakışta tevekkülün pasif bir durum olduğu sonucu çıkarılabilir. Fakat bu hadiste Hz. Peygamber gerçek tevekkülün ne olduğunu ortaya koyarak, oluşabilecek yanlış anlama ihtimalinin de önüne geçmiş olmaktadır. Hadiste kuşların sabahleyin aç olarak yuvalarından çıkmalarına vurgu yapılmıştır. Çünkü kuşlar karınlarını doyurmak için yuvalarından ayrılmakta ve kendi usullerince rızıklarının peşine düşmektedirler. Hz. Peygamber'in hadiste dikkat çektiği ana nokta budur.²⁰

---

¹⁶ 92 / Leyl, 5-10.

¹⁷ Müslim, Kader, 2647.

¹⁸ Müslim b. el-Haccac, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, trc. Mehmet Sofuoğlu, s. 142-143 / 8.

¹⁹ Tirmizi, Zühd, 33, (2345).

²⁰ Halil Altuntaş, “Allah'a Tevekkül... Ama Nasıl?”, *Diyanet Aylık Dergisi*, s. 25, sy. 151, 2003.

H. Enes'in anlattığına göre bir adam “ Ey Allah'ın Resulü, devemi bağlayıp da mı tevekkül edeyim, yoksa onu serbest bırakıp da mı tevekkül edeyim!” diye sorunca Hz. Peygamber “ onu bağla, sonra tevekkül et” buyurmuşlardır.²¹

Halid'in oğulları Habbe ve Sevâ anlatıyor: “Resulullah bir şey tamir etmekte iken yanına girdik. O işte kendisine yardım ettik. ‘Başlarınız kımıldadığı müddetçe rızık konusunda yeise düşmeyin. Zira insanı annesi kıpkızıl, üzerinde hiçbir şey olmadığı halde doğurur, sonra aziz ve celil olan Allah onu her çeşit rızıkla rızıklandırır’ buyurdular.”²²

“Ebû Zer'den bildirildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e ‘Amellerin hangisi daha üstündür?’ diye sordu. O da şöyle buyurdu: ‘Allah'a iman etmek ile Allah yolunda olanca güçle çalışmak!’²³

Bu hadiste bildirildiğine göre, tevekkül etmenin şartlarından biri iman etmek, birisi de çalışmaktır. Yukarıda belirttiğimiz hadislerin ortaya koyduğu ortak nokta ise; tevekkülün kişinin gayreti ile birlikte olması gerektiğidir. Tevekkül kişinin kendisi için gerekli olan şeylere ulaşma veya zararlı şeylerden uzaklaşma konusunda gerekli etkinlikleri yaptıktan sonra kalbin Allah'a yönelmesi ve sonucu O'ndan beklemesidir. Hadislerdeki ortak tema, kişi için çalıştığının olduğudur. Kişi gayret edecek sonucu ise Allah'a bırakarak tevekkül edecektir. Peygamberin sözlerinde zannedildiği gibi tevekkül, kişinin her şeyi kaderine yükleyerek hiçbir şey yapmaması değildir. Peygamber çalışmayı amellerin en faziletlilerinden sayarak bu yanlış kader anlayışının önüne geçmiştir. Hz. Peygamber hayatında çalışmadan tevekkül etme yoluna gitmemiştir. O, yapılması gereken her şeyi yaparak, gerekli tedbirleri almıştır. Özetle tevekkül peygamberlerin hâli, yaşayışıdır; çalışmak ise

---

²¹ Tirmizi, Kıyâmet, 60

²² İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb- i Sitte*, s.595/17.

²³ Ebû Muhammed ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimi*, trc. Abdullah Aydın, s.33/6.

peygamberlerin sünnetidir, peygamberlerin hâli üzere yaşayan ise sünnetini terk etmemelidir.

D-Sûfilerin Görüşlerinde Tevekkül Kavramı

Yukarıda tevekkül kavramının Hz. Peygamber'in sünnetindeki açılımını ortaya koymaya çalıştık. Hz. Peygamber'in tevekkül anlayışı bize kadar gelinceye kadar, beraberinde bir takım farklı anlayışları da getirmiştir. Bu bağlamda tevekkül kavramı sûfilerin görüşlerini de meşgul etmiş ve bu konu tasavvuf kaynaklarında da yer bulmuştur. Mutasavvıfların tevekkül kavramından anladıkları Kuşeyrî Risâlesi'nde şöyle ifade edilmiştir:²⁴

Kuşeyrî'ye göre tevekkülün yeri kalptir. Sebeplere sarılmak ve tedbir almak ise kalpteki tevekküle zıt değildir. Kişi takdirin Allah Teâlâ'dan olduğuna kanaat getirirse ve bu durumda istediği bir şeyi elde edemezse, O'nun takdiri budur, der. Eğer elde ederse de bu O'nun lütfudur diye düşünür. Kuşeyrî'nin bu görüşü, tevekkülün doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacak bir örnektir. Şimdi ise kısaca tevekkülün mutasavvıflar nezdinde nasıl anlaşıldığına, mutasavvıfların tevekkül kavramına yükledikleri anlamlara bakalım:

İbn Ata'ya “tevekkülün hakikati nedir?” diye sorulmuş, o da “içinde sebeplere karşı bir meyilin belirmemesi, sebeplerin üzerinde önemle durmana rağmen Hakk'da bulduğun sükûnun hakikatinden bir şey kaybetmemendir.” diye cevap vermiştir.

Ebû Abdullah Kureşî ise; “tevekkül, her şart ve zamanda Allah'a bağlanıp, ona güvenmek, kişiyi amaca ulaştıran tüm sebeplere güveni terk etmek ve Allah'ın sebeplerin yaptığı işi üzerine alması halidir”, demiştir.

---

²⁴ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Süleyman Uludağ, s. 303–313.

Yahya b. Muaz'a (öl. 258/871) " insan ne zaman mütevekkil olur? " diye sorulduğunda, "Allah Teala'nın kendisinin vekili olduğuna gönül hoşnutluğu ile razı olduğu zaman" diye cevap vermiştir.

Sehl b. Abdullah Tüsterî ise, tevekkül peygamberlerin hali, yaşayışıdır; çalışmak ise peygamberlerin sünnetidir, peygamberlerin hali üzere yaşayan ise sünnetini asla terk etmez, demiştir.

Sehl b. Abdullah Tüsterî "çalışıp kazanma esasını tenkit eden (Allah ve Resûlü tarafından konulan) kanunları tenkit etmiş olur, tevekkülü tenkit eden kimse, (kadere) imanı tenkit etmiş olur " demiştir.

Sehl b. Abdullah Tüsterî'ye tevekkülün ne olduğu sorulmuş, o da " başkasına bağlanmaksızın Allah Teâlâ ile yaşayan kalbin halidir" demiştir.

Ebu Ali Dakkak (r.a) (öl. 405/1014) mütevekkillerin üç derecelerinin olduğunu söylemiştir; Tevekkül, teslim, tefviz. Tevekkül eden kişi, Allah'ın vaadine güvenip, dayanır. Teslim sahibi kişi, Allah'ın kendisinin halini bildiğinden emindir. Tefviz sahibi ise, Allah'ın hükmüne razı olmuştur.

Fergâni diyor ki: 'İbrahim Havvas tevekkülde tecrid makamına yükselmişti, bu konuda kılı kırk yararadı. Böyle iken iğne, iplik, matara ve makası yanından ayırmazdı. Her şeyden kaçınıırken bunları neden yanında taşıyorsun? denilince: Bu gibi şeyler tevekküle zıt düşmez, çünkü Allah Teâlâ üzerimize bir takım şeyleri farz kılmıştır. Fakir (sûfi)nin üzerinde bir elbisesi bulunur. Elbisenin yırtıldığı sık sık görülür. Eğer iğne ve iplik bulunmazsa mahrem yerleri görünür ve namazı bozulur. Abdesti bozulan sûfi, yanında matarası olmazsa ne yapar? Abdesti ne ile alır? Yanında matarası, iğnesi ve ipliği bulunmayan derviş görürsen, namazını kâmil bir şekilde eda etme bahsinde derhal onu itham et, demiştir'.

Zunnûn, tevekkülün ne demek olduğunu soran bir adama, insana zarar veren (mal, nefis, ihtiras gibi) nefsi arzuları söküp atmak ve sebeplere sarılma fikrinin kökünü kazımaktır, demiştir. Soruyu soran kişinin açıklama istemesi

üzerine ‘nefsi efendi olmaktan uzaklaştırıp, kul olma, kulluk yapma durumuna getirmektir’ demiştir. Buradaki sebepleri söküp atmaktan maksat kalplerin o sebeplere bağlanmasını men etmektir, yoksa azaların sebeplere ilgisini men etmek değildir.

Bazı kimseler tevekkülü, bütün işleri Allah'a havale etmek, kendi seçimi ile hiçbir şey yapmamak, çalışmamak, yırtıcı hayvanlardan kaçmamak, hastalanınca ilaç almamak şeklinde anlamışlardır. Bunların hepsi yanlıştır. Çünkü yukarıda zikredilen davranışlar dine aykırıdır. Oysa tevekkül ise, dinden bir parçadır.²⁵

Tevekkül dine nasıl aykırı olur? Bunu misallerle açıklayalım: Bir kimsenin yemeğe el uzatmadan “Allah (c.c) yemeden beni doyurabilir yahut yemeğe hareket verir yemek kendiliğinden ağzıma girer” demesi tevekkül değil, ahmaklıktır. Allah'ın kesin âdeti olan işlerde tevekkül; sebebi bırakmakla değil, ilim ve hâl ileidir. Şöyle ki ilim, sebeplerin yani el, eldeki güç, yemek, ağız, diş ve benzeri şeylerin yaratıcısının Allah olduğunu bilmek; hâl ise, yemeğe veya eline değil Allah'ın keremine güvenmektir.²⁶ Diğer bir örnekte yola giderken yanına azık almakla ilgilidir. Bu sebepleri bırakmak, yani azıksız çıkmak tevekkülünün şartı değildir. Çünkü yolculuk için azık almak peygamberimizin âdetidir. Tevekkül kişinin bizzat azığına güvenmeyip, azığı yaratıp koruyan Allah'a güvenmesidir.

Bir başka örnekte ise; vaktiyle bir zâhid, şehirden çıkıp bir mağaraya yerleşti ve tevekkül etti. Bir hafta rızkını bekledi açlıktan ölüme yaklaştığı halde, hiçbir şey ona gelmedi. O zamanın peygamberine vahiy geldi ki; “O zâhide söyle, izzetim hakkı için şehre inip insanlar arasına karışmadan onun rızkını vermem.” Zâhid şehre inince, her yerden bir şey getirdiler. Bunun üzerine zâhid biraz üzüldü. Vahiy geldi ki; “Ey zâhid, zâhidliğinle benim kanunumu bozmak mı istiyorsun? Benim kulumun rızkını diğer kullarımın eliyle vermeyi doğrudan doğruya vermekten daha çok sevdiğimi bilmiyor musun?” dedi.

---

²⁵ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saadet*, trc. Ali Arslan, s. 889.

²⁶ Gazzâlî, *a.g.e.*, trc. Ali Arslan, s. 889-890.

İnsanın kat'i sebeplerin yolundan ayrılması uzaklaşması caiz değildir. Sonuç itibari ile çalışan insanın tevekkülü sebeplere (sermayeye) değil, Allah'a güvenmekle olur. Bunun işareti ise, kişinin sermayesi çalındığı halde, kalbi değişmeyip rızkından dolayı ümitsizliğe kapılmamasıdır. Eğer Allah'a güvenirse, sanmadığı yerden kendisine rızıklar geleceğini bilir. Gelmediği takdirde, kendi fayda ve menfaatinin bunda olduğuna inanır. Tevekkülde esas şudur ki; tevekkül sahibi, insanlara bakmamalı ve Allah'tan başka bir şeye güvenmemelidir.²⁷

Medâricu's Salikîn: Kur'ânî Tasavvufun Esasları adlı eserde İbn Cevziyye²⁸, tevekkülün bir çok esastan oluşan bir durum olduğunu ve tevekkülün aslının ancak bunlarla tamam olacağını söylemiştir. *Birinci esas, Allah'ın kudreti, ihtiyaçları gidermesi, her şeyi koruması, bütün işlerin O'na dayanması, O'nun dilemesi ve kudretinden meydana gelmesi gibi sıfatlarını bilmektir.* Bir insan Allah'ı ve sıfatlarını ne kadar iyi bilir ve iman ederse tevekkülü o nispetle sağlam ve kuvvetli olur.

İkinci esas, sebeplere sarılmak veya sebepleri gerçekleştirme. Sebepleri terk edenlerin asla tevekkülleri tam ve sağlam olmaz. Tıpkı bir çocuğun dünyaya gelmesi bir erkekle bir dişinin birleşmesine bağlı olduğu gibi, tevekkülün ilk şartı da sebepleri yerine getirmektir. Sebepler olmaksızın tevekkül etmek, afakî, soyut, bilimsellikten uzaktır. Bilimsellikten uzak olmasından kasıt, akla ve mantığa uygun olmamasıdır.

Üçüncü esas, tevekkülü kalbe tevhidi makamda yerleştirmektir. Kulun tevhidi sağlıklı olursa, tevekkülü de sağlıklı olur. Tevekkülün özü, kalbin tevhid üzere olmasıdır. Kalpte şirk bulunuyorsa, o kalbin sahibinin tevekkülü saf değildir. Çünkü kul, Allah'tan başkasına yöneldi mi bu yöneliş, kalbinin bölümlerinden birini istila eder. Sonuç itibari ile kişinin tevekkülünde azalma meydana gelir. Tevekkül ancak sebepleri terk etmekle sağlıklı olur görüşünü savunanlara şöyle diyebiliriz: Sebeplerin kalpten çıkarılması gerekir, organlardan değil. Sebeplerin

---

²⁷ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saadet*, trc. Ali Arslan, s. 892.

²⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's Salikîn: Kur'ânî Tasavvufun Kaynakları*, trc. Ali Ataç ve Ark., s. 108-114.

organlardan çıkarılması veya sebeplere sarılmamak tevekkül değil, tevâkül olur. Tevâkül ise, daha öncede değindiğimiz gibi ilgisizlik, kayıtsız kalmak, tembelliktir.

Dördüncü esas, kalbin Allah'a güvenmesi, sadece O'na dayanması ve O'nunla sekinet bulmasıdır. Kişinin, sebeplerin yerine getirilmesi sonucu meydana gelen faydadan kaynaklanan sükûneti, kalbinden soyutlaması ve onun yerine kalbine Allah'la olan sükûneti koymasıştır. Bu kişi; sebeplerin gelmesine, gitmesine aldırmaz, yani sebeplerin olumlu ya da olumsuz olması onun kalbini titretmez. Kişinin Allah'a olan imanı, kişiyi sebeplere güvenmekten korumuştur.

Beşinci esas, kişinin Allah'a hüsn-i zan beslemesidir. Kişinin tevekkülü Allah'a olan zannı nispetindedir. Yani kişi Allah'a ne kadar kuvvetli hüsn-i zan besliyorsa, tevekkülü de o nispette güçlü olur. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Kişi, hüsn-i zan beslediği muhatabından bir şeyler umar, yani kendisinden bir şey umulmayan kimseye, tevekkül etmek de mümkün değildir.

Altıncı esas, kalbin sadece Allah'a teslim olması ve kişinin sebeplerin tümü ile çekişmeyi bırakmasıdır. Kul Allah'ın huzurunda, bir ölünün yıkayıcısının önündeki duruşu gibi olmalıdır.

Yedinci esas, tefvizdir. Tefviz, tevekkülün aşısıdır. İşleri canı gönülden Allah'a bırakmak demektir. Tefviz makamının bir üstü rıza makamıdır. Rıza makamı ise, tevekkülün neticesi yani meyvesidir. Kişi olaylardan önce Allah'a tevekkül eder, olayın neticesinde de sonucuna razı olursa kulluk görevini yerine getirmiş olur. Tevekkül eden kimse yönlendirildiği işte sebeplere sarılır, işinde sebepleri yaratana gözetip, O'na dayanır ve hareketlerinde O'na güvenirse Allah Teâlâ'nın insanın hizmetine sunmak için yarattığı dünya hayatında sebeplere uymuş ve kendisi için yaratılan sebeplerle geçimini temin etmiş olur.²⁹

Tevekkül konusunda mutasavvıflardan bazılarının sözlerini naklettik. Bazıları, gayeye ulaştıran sebepleri terk etmek gerekir demişlerdir. Yani, eğer

---

²⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb Kalplerin Azığı*, s. 61.

çocuğun doğması Allah (c.c) tarafından takdir edilmişse buna yapılacak bir şey yoktur, ister hareket edeyim, ister hareket etmeyeyim, ister evleneyim, ister evlenmeyeyim, olacak mutlaka bana ulaşır. Bu görüşe karşılık şunları söyleyebiliriz: Hayvanlar bile içgüdüleri ile sebebe koşarken, bu şekilde düşündüğünde insanın akletmesi nerede kalır? ‘Tevekkül, arzu edilen şeyi kendisi ile elde etmek ve istenmeyen şeyi gidermekte, sebeplerin en büyüklerindendir. Kim sebepleri inkâr ederse, tevekkülü doğru olmaz. Fakat sebeplere meyletmemek ve kalbin onlarla alakasını kesmek de tevekkülü tamamlayan şeylerdendir. Kalbin sebeplerle değil bizzat Allah’la, bedeninin ise sebeplerle var olması gerekir. Sufiler tevekkülün sebeplere sarılmaya ters düşmeyeceği hususunda ittifak halindedirler. Yani tevekkül, gayret göstermekle sağlıklı olur. Gayret gösterilmediği takdirde bu tevekkül değil, tembellik olur. Bu ise Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in uygulamalarına ters bir anlayıştır.

İKİNCİ BÖLÜM: KUR'AN'A GÖRE TEVEKKÜL KAVRAMI

Tevekkül konusu, Kur'ân-ı Kerîm'in ana meselelerinden birisidir ve bu kavram bizim sosyal kültürümüze ve peygamberimizin hayatına Kur'ân-ı Kerîm vasıtası ile girmiştir. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan tevekkül kavramını anlamadan, bu konudaki anlayış ve uygulamaların doğruluğu ile yanlışlığı hakkında bir karara varmamız mümkün değildir. Bu sebeple tezimizin bu kısmında, Kur'ân'da geçen tevekkül kelimesini çeşitli konularla bağlantılı olarak ele alacağız.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen tevekkül kavramı incelendiğinde, ayetlerin tevhid-tevekkül ilişkisinden ve iman-tevekkül ilişkisinden bahsettiğini görürüz. Tevhid-tevekkül ve iman-tevekkül ilişkisinden bahseden ayetleri, birbirleri ile olan anlam ilişkilerinden dolayı aynı kategoride ele alacağız. Şunu belirtmemiz gerekirse, tevhid-tevekkül ilişkisi çerçevesinde değerlendirebileceğimiz ayetlerde, tevekkül edilecek varlığın bir olduğuna dikkat çekilirken, iman-tevekkül ilişkisinden bahseden ayetlerde ise, üstün nitelikleri olan varlığa iman edip O'na dayanmak ve güvenmek gerektiği vurgulanmaktadır.

A- Ayetlerde Geçen Tevekkül Kelimesinin İfade Ettiği Anlamlar

Tevekkül kavramının geçtiği ayetleri incelediğimizde, ayetlerin ifade ettikleri kelime anlamlarını kısaca şöyle açıklayabiliriz:

“Bir kısım insanlar mü'minlere: «Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!» dediklerinde bu onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve «Allah bize yeter. O ne güzel vekildir.» dediler”³⁰ ayet-i

---

³⁰ 3 / Âl-i İmrân, 173

kerîmesindeki vekil kelimesi hem kefil şeklinde hem de kâfi şeklinde yorumlanmıştır.³¹ Yine “ O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsa idin, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. *Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah kendisine dayanıp güvenenleri sever*”³² ayetindeki tevekkül kelimesi, Allah’ın yardımına ve korumasına dayanıp güvenmek anlamında³³ kullanılmıştır.

“«Başüstüne» derler, ama yanından ayrılınca onlardan bir kısmı senin dediğinden başkasını gizlice kurar. Allah da onların gizlice kurduklarını yazar. Sen onlara aldırma ve Allah’a dayan; *sana vekil olarak Allah yeter*”³⁴ ayet-i kerîmesinde Allah’a güvenip işleri O’na havale etmek anlamında³⁵, “Göklerde ve yerde olanlar Allah’ındır. *Vekil olarak Allah yeter*”³⁶ ayet-i kerîmesinde işlerin hepsini tedbîr ve idare eden manasında, “*Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a dayandım. Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbin dosdoğru bir yoldadır*”³⁷ ayet-i kerîmesinde koruyacağına inanmak ve koruyucu anlamında³⁸ kullanılmıştır.

“Allah; O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. *Mü’minler yalnız Allah’a dayanıp güvensinler*”³⁹ ayet-i kerîmesinde Allah’a güvenmek ve gücünü O’ndan alması gerektiği anlamında⁴⁰, “O, doğunun da batının da Rabbidir. O’ndan başka ilah yoktur. *Öyleyse yalnız O’nun himayesine sığın*” ayet-i kerîmesinde Allah’ı güvence etmek anlamında⁴¹ kullanılmıştır.

---

³¹ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu’l-Gayb*, trc. Suat Yıldırım ve Ark., VII / 216.

³² 3 / Âl-i İmrân 159.

³³ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, VII / 164.

³⁴ 4 / Nisa 81.

³⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, III / 34.

³⁶ 4 / Nisâ 132.

³⁷ 11 / Hûd 56.

³⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, IV / 548.

³⁹ 64 / Teğabûn 13.

⁴⁰ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXI / 521.

⁴¹ Ahmet Tekin, *Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru*, s. 575.

“Kâfirlere ve münafıklara boyun eğme. Onların eziyetlerine aldırma, *Allah’a güvenip dayan, vekil ve destek olarak Allah yeter*”⁴² ayet-i kerîmesinde yardımı Allah’tan istemek ve işlerin kendisine havale edileceği varlık manasında⁴³, “Biz Musa’ya Kitab’ı verdik ve İsrailoğullarına «*Benden başkasını dayanılıp güvenilen bir Rab edinmeyin*» diyerek bu Kitab’ı bir hidayet rehberi kıldık”⁴⁴ ayet-i kerîmesinde de, Allah’ın dışındaki varlıkları hâmi edinmemek ve güvence haline getirmemek manasında kullanılmıştır.⁴⁵

Yukarıda geçen tevekkül ve vekil kelimelerinden, Allah Teâlâ’dan başka dayanılıp güvenilecek, işlerin kendisine havale edilebileceği bir varlığın olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Bu gerçek ise, bize İslâm’ın temelini oluşturan tevhid akidesini hatırlatmaktadır. Bu sebeple ayetlerin ifade ettiği anlamlar bizim, tevekkül ayetlerini, tevhid-tevekkül ilişkisi açısından incelememizi gerektirmektedir.

B- Tevhid-Tevekkül İlişkisi

Tevhid Allah’ı birlemek anlamına gelmektedir. Bununla kast edilen; insanın, yaratıcının tek olduğu şuurunu hayat anlayışı olarak kabul etmesidir. Tevhid, insanın hayatına güzel, iyi ve ölümsüz olan Allah’ı egemen kılmasıdır. Yani, tevhid özü bakımından bir kelime ve bir söz işi değil, bir şuur hali ve yaşam felsefesidir.⁴⁶ Bu sebeple, tevhid inancının yerini ve boyutlarını doğru bir şekilde anlamak için Kur’ân-ı Kerîm’in bildirdiği yaratıcıyı iyi tanımak gerekir. Tevekkül kavramının tevhid inancı ile olan ilişkisine konu olan ayetler Kuran’ı Kerim’de şu şekilde geçmektedir:

“(Ey Muhammed) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter.

O’ndan başka ilah yoktur. Ben sadece O’na güvenip dayanırım.

---

⁴² 33 / Ahzâb 48.

⁴³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI / 325.

⁴⁴ 17 / İsrâ 2

⁴⁵ Ahmet Tekin, *Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru*, 283.

⁴⁶ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an’ı Anlamaya Doğru*, s. 17–18.

O yüce Arş'ın sahibidir"⁴⁷, "(Ey Muhammed) Böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar. De ki: O benim Rabbimdir. O'ndan başka ilah yoktur. Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır"⁴⁸.

Bu ayetlerde, Allah'ın birliğine vurgu yapılmış ve güvenilmesi gereken tek merciin Allah Teâlâ olduğu belirtilmiştir. Meydana gelen olaylara, Allah Teâlâ'dan başka bir şeyin etki ettiğini düşünmek tevhid inancına noksanlık getirir. Bu, kişinin olaylar esnasında gayret göstermemesi gerektiği anlamına da gelmez. Çünkü kişinin gayretlerini hiçe saymak dinin özüne muhalefet etmektir.

Olayların meydana gelmesinde, kişinin tevekkül eylemindeki gayretlerinin tesirini inkâr etmesi, akli inkâr etmek gibidir. Fakat kişinin gayretlerinin araç olmaktan amaç haline gelmesi ise, hem tevhid hem de tevekkül inancını zedelemektedir. Özetle, tevekkül fiili hem akla, hem dinî esaslara, hem de tevhide uygun olup hepsini biraya getirmelidir.⁴⁹ Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'in tevekkül öğretisinin, doğru bir şekilde ve kaynağından öğrenilmesi ve öğretilmesi zorunludur. Kur'ân-ı Kerîm'de defalarca zikredilen ve İslâm öğretisinin merkezinde bulunan Allah'ın bir olduğu ve sadece O'na dayanılıp güvenilmesi gerektiği ilkesi, dinî eğitim esnasında yapılan eğitim ve öğretim faaliyetlerinin tümünde merkeze alınıp, bütün eğitim metodu buna göre şekillendirilmelidir.

Tevekkül kavramının tevhid akidesi ile olan ilişkisini düşündüğümüzde, bu kavramın dinî eğitim açısından önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü Allah'ı birlemek, beraberinde bir olan Allah'a dayanıp güvenmeyi zorunlu kılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen çeşitli ayet-i kerîmelerde, tevekkül edilecek ve insan üzerinde vekil olmaya layık yegane varlığın Allah olduğu zikredilmekte ve bu

---

⁴⁷ 9 / Tevbe 129.

⁴⁸ 13 / Ra'd 30.

⁴⁹ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet (Mutluluğun Formülü)*, trc. Ali Arslan, II / 877.

ayetlerde Allah'ın dışında varlıkların -peygamberler bile olsa- insanlara vekil, koruyucu olamayacakları esası vurgulanmaktadır: İlgili ayetler şunlardır:

“İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka ilah yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, o her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur).”⁵⁰, “Belki de sen (müşriklerin) «Ona (gökten) bir hazine indirilseydi veya onunla beraber bir melek gelseydi!» demelerinden ötürü sana vahy olunan ayetlerin bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bu yüzden ruhun daralacaktır. (İyi bil ki) sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir”.⁵¹

“İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka ilah yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, *o her şeye vekildir.* (güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur)”⁵², “Allah; O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. *Mü'minler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler*”⁵³

“(Ey Muhammed) Böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar. De ki: O benim Rabbidir. O'ndan başka ilah yoktur. Sadece *O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır.*”⁵⁴

“O, doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka ilah yoktur. *Öyleyse yalnız O'nun himayesine sığın.*”⁵⁵

---

⁵⁰ 6 / En'âm 102.

⁵¹ 11 / Hûd 12.

⁵² 6 / En'âm 102.

⁵³ 64 / Teğabûn 13.

⁵⁴ 13 / Ra'd 30.

⁵⁵ 73 / Müzzemmil 9.

“(Ey Muhammed) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O’ndan başka ilah yoktur. *Ben sadece O’na güvenip dayanırım. O yüce Arş’ın sahibidir.*”⁵⁶

Yukarıdaki ayetlerde yer alan “O’ndan başka ilah yoktur” ifadesi dikkatleri tevhid inancına çekmek, bununla ilişkilendirilen tevekkül kavramı ise, tevhid inancını pekiştirmek içindir. Çünkü Allah’ın dışında kendisine dayanılan varlıklar, Allah’ın birliğine gölge düşürür. Bu durum kişinin bilinçaltında vekil kabul ettiği başka bir varlığın olduğuna işaret eder. Bu ise, tevhide aykırı bir durumdur ve bu düşünce tevekkül inancının da yanlış anlaşılmasına sebep olacaktır. Bundan dolayı, Allah Teâlâ kullarından tek ilah olarak kendisine inanılmasını ve bu inancın pratiğe yansması olan tevekkülü istemektedir. Buna dayanarak din eğitiminde tevhid ve tevekkül kavramlarının doğru bir Allah inancı oluşturmak için, vazgeçilmez kavramlar olduğunu söyleyebiliriz.

C- İman-Tevekkül İlişkisi

Sözlükte güven içinde bulunmak, korku duymamak anlamındaki “emn” kökünden türemiş olan iman “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” demektir⁵⁷ ve korkunun zıttıdır. İmanın terim anlamı, Hz. Peygamber (sav)’in Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen ve zarûrât-ı dîniyyeden olan İslâmî esasların, hükümlerin ve haberlerin doğru ve gerçek olduğuna tereddütsüz inanmaktır.⁵⁸ Tevekkül ise güvenip dayanmak anlamlarına gelir. İki kavramında taşıdığı güven anlamından dolayı aralarında ilişki vardır. Çünkü insan, inanıp güvendiği ve kendisini emniyette hissettiği varlığa tevekkül eder.

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen iman-tevekkül kavramları bir çok ayet-i kerîmede arka arkaya zikredilmiştir. Arka arkaya zikredilen bu ayet-i kerimelerde geçen tevekkül kelimesi Allah’a güvenmek ve güven duymak anlamında kullanılmıştır. Bu iki kavramın birlikte zikredildiği ilgili ayetler şöyledir:

---

⁵⁶ 9 / Tevbe 129.

⁵⁷ Mustafa Sinanoğlu, “İman” md., *DİA*, XXII / 212-214.

⁵⁸ Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, s. 105-106.

“Mü’minler, yalnız Allah’a güvensinler”⁵⁹, “Mü’minler ancak Allah’a güvenip dayanmalıdırlar”⁶⁰, “Mü’minler sadece Allah’a güvensinler”⁶¹, “Eğer müminler iseniz yalnız ancak Allah’a güvenin”⁶², “Mü’minler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir”⁶³, “Müminler ancak Allah’a dayansınlar”⁶⁴, “Allah’a inandı iseniz ve O’na teslim oldu iseniz sadece O’na güvenip dayanın”⁶⁵, “İman edipte yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde onun (şeytanın) bir hâkimiyeti yoktur”⁶⁶, “Bu mükâfat, iman edenler ve Rablerine dayanıp güvenenler içindir”⁶⁷, “Müminler Allah’a dayanıp güvensinler”⁶⁸, “Biz O’na iman ettik ve sırf O’na güvenip dayanmışızdır”⁶⁹.

Allah Teâlâ yukarıda geçen ayet-i kerimelerde, tevekkülü emir şeklinde zikretmiş ve bu emri imana şart olarak ifade etmiştir. Yani tevekkül etmek, aynı zamanda iman etmenin bir gereğidir. Ayetlerde, kişide tevekkülün varlığı, imanın varlığına; yokluğu ise, imanın olmadığına işarettir.

İmam Gazzâlî, *Kimya-yı Saadet* isimli eserinde, tevekkülü kalbin hallerinden bir hal olarak nitelendirmiş ve imanın neticesinin tevekkül olduğunu belirtmiştir. Ona göre iman iki çeşittir. Birincisi tevhide, yani Allah’ın birliğine olan imandır. Diğeri ise, Allah Teâlâ’nın yaratıcı, rızık verici, eşyanın sahibi, lütuf, merhamet ve hikmet sahibi olduğuna imandır.⁷⁰ Burada iman ve tevekkül arasında

---

⁵⁹ 3 / Âl-i İmrân 122.

⁶⁰ 3 / Âl-i İmrân 160.

⁶¹ 5 / Maide 11.

⁶² 5 / Maide 23.

⁶³ 8 / Enfâl 2.

⁶⁴ 14 / İbrahim 11.

⁶⁵ 10 / Yunus 84.

⁶⁶ 16 / Nahl 99.

⁶⁷ 42 / Şûra 36.

⁶⁸ 58 / Mücadele 10.

⁶⁹ 67 / Mülk 29.

⁷⁰ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saadet (Mutluluğun Formülü)*, trc. Ali Arslan, II / 886.

iki fiilin de kalbî bir eylem olması yönü ile ilişki kurulmuştur. İmanın başlangıcı tevhide olan imandır. Yani Allah'ın birliğine inanmak, daha sonra yaratıcının kendisine de inanıp, güvenmeyi zorunlu kılar. Birden çok varlığa inanmak ise, tevhide iman etmemektir. İmanın kelime anlamı olan güven, birden çok varlığa inanılması halinde inanılan varlığa güven duymamak anlamına gelir.

Ayetlerden; tevekkül fiilinin Allah'a olan imanın bir neticesi olduğunu, her zaman ve mekânda insanın dayanıp güveneceği, kendisinden yardım bekleyeceği tek varlığın ise Allah Teâlâ olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Burada Allah'a güvenip dayanmanın, kişinin elinden geleni yapmaması anlamına gelmediğini belirtmeliyiz. Kişinin elinden gelen gayreti göstermesi, tevekkülü oluşturan unsurlardan birisidir. Kişi gösterdiği gayreti amaç haline getirirse tevekkül etmemiş olur ve kişinin bu durumdaki tevekkülsüzlük hali ise, tevhid inancına zarar verir. Bu sebeple tevhid ve tevekkül kavramları dinî eğitimde kişiye öncelikle öğretilmesi gereken kavramlardır. Çünkü bireyde tevekkül inancının yerleştirilmesi için, bireyin tevhid inancının sağlıklı bir şekilde oluşması gerekir.

Tevekkül kavramını, kişinin olaylar esnasında elinden geleni yaptıktan sonra, olayın sonucu hakkında Allah'a güvenmesi şeklinde tanımlamıştık. Tevekkül fiilindeki kişinin Allah'a güvenmesi, Allah'ı vekil edinmesi anlamına gelmektedir, fakat Kur'ân-ı Kerîm'de geçen vekil kelimesi, farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Şöyle ki;

*“Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.”*⁷¹ ayet-i kerîmesindeki “vekil” kelimesi “koruyucu ve kâfi” anlamlarına gelmektedir. Ayette ifade edilen “Allah'ı vekil edinmek” ise bazı müfessirlere göre; sonsuz olan Allah'ın gücüne dayanmaktır, bu gücün olduğu yerde korku ve güvensizlik yoktur şeklinde yorumlanmıştır.⁷²

---

⁷¹ 3 / Âl-i İmrân 173.

⁷² Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, IV / 463.

“*Vekil olarak Allah yeter*”⁷³ ifadesi mahlûkatın işlerini yaratmak, düzenlemek ve idare etmekte, Allah hiç bir kimseyi yardımcı tutmadan yapmaya kâfidir ve işinde vekile de ihtiyaç duymaz anlamına gelmektedir.⁷⁴ “(Onlara) *vekil olarak Rabbin yeter*”⁷⁵ ayet-i kerîmesindeki vekil kelimesi Allah’ın vekaletine sığınıp O’na dayanan insan üzerinde şeytanın hiçbir yaptırımı olmaması anlamındadır.⁷⁶

İsrâ 68. ayetteki “*Sonra kendinize hiçbir vekil bulamazsınız*”⁷⁷ ifadesi yardım edecek bir yardımcı ve sizi azaptan koruyacak bir kimse bulamazsınız manasındadır.⁷⁸ “*Onlara kim vekil olacak?*”⁷⁹ ayet-i kerîmesindeki vekil kavramı, bir şeyi muhafaza ve himaye işinin kendisine verildiği kişi manasında kullanılmıştır. Vekil kelimesi bu anlamı ile birlikte düşünüldüğünde ayet, “Onları Allah’ın azabından koruyacak ve himaye edecek olan kimdir?” manasına gelir.⁸⁰

“*De ki: Ben sizin üzerinize bir vekil değilim*”⁸¹ ayet-i kerîmesindeki vekil kelimesi Allah’ın azabını sizden alamam ve yine onun size yapacağı azabı size getiremem, ben bir elçiyim, manasındadır.⁸² “*Sen onlar üzerine vekil de değilsin*”⁸³ ayet-i kerîmesindeki vekil kavramı da, insanların iyilik veya kötülüklerini, işlerini idare etmek için yetkili olmamak anlamındadır.⁸⁴

“*Biz, seni onların üzerine vekil olarak göndermedik*”⁸⁵ ayet-i kerîmesi peygamberin, insanların yapmış oldukları hata ve günahlarını affetmek gibi bir görevlerinin olmadığı ve peygamberin sadece insanların üzerine bir uyarıcı olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.⁸⁶ “*Sen (Resulum!) ona vekil olabilir*

---

⁷³ 4 / Nisa 171.

⁷⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, III / 134–135.

⁷⁵ 17 / İsrâ 65.

⁷⁶ Bayraktar Bayraklı, *a.g.e.*, , XI / 334.

⁷⁷ 17 / İsrâ 68.

⁷⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, trc. Suat Yıldırım ve Ark., XIV / 537.

⁷⁹ 4 / Nisa 109.

⁸⁰ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, VIII / 305.

⁸¹ 6 / En’âm 66.

⁸² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, III / 442

⁸³ 6 / En’âm 107.

⁸⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, III / 493.

⁸⁵ 17 / İsrâ 54.

⁸⁶ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, IX / 4781.

*misin?”*⁸⁷ ifadesindeki vekil kelimesinin anlamı, peygamberin inkar edenleri hevalarından men edecek bir bekçi ve gözetleyici olmaması anlamındadır.⁸⁸

“*Sen onların üzerine vekil değilsin*”⁸⁹ ayet-i kerîmesindeki vekil kelimesi, zorla imana sevk etmekle görevli değilsin anlamındadır.⁹⁰ “*Benden başkasını dayanılıp güvenilen bir Rab edinmeyin*”⁹¹ ayetinde geçen vekil kelimesi, işlerin kendisine havale edildiği Rab anlamına gelmektedir.⁹²

“*Eğer onlar (kâfirler) bunları inkâr ederse, şüphesiz yerlerine bunları inkâr etmeyecek bir toplum getiririz*” ayet-i kerîmesinde geçen *vekkelnâ* kelimesi başkasını varis kılmak manasındadır. “*De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz*”⁹³ ayet-i kerîmesindeki *vükkile* ifadesi size karşı vazifeli olan anlamında kullanılmıştır.⁹⁴

“*Allah her şeye vekildir*”⁹⁵ ayet-i kerîmesindeki vekil kavramı ise, her şeyi sevk ve idare etmek anlamındadır.⁹⁶ “*Söylediklerinize Allah vekildir*”⁹⁷ ayet-i kerîmesindeki vekil kelimesi şahit anlamında kullanılmıştır. Çünkü şahit, ahdin kendisine havale edilmiş olması bakımından bir vekildir.⁹⁸

Şimdiye kadar ki çalışmamızda, tevekkül kavramının tevhid inancını tamamlayıcı bir unsur olduğunu ve bu sebeple de bu kavramın İslâm inanç öğretisi içinde dikkat çekici bir yere sahip olduğunu belirttik. Tevhid öğretisinin tevekkül ile olan ilişkisinden dolayı, tevekkül kavramı öğrenilmesi zorunlu olan kavramlardan birisidir. Burada cevaplamamız gereken soru şudur: “*Din eğitimi açısından tevekkül kavramının öğretilmesi ve öğrenilmesi niçin gereklidir?*” Bu

---

⁸⁷ 25 / Furkan 43.

⁸⁸ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XVII / 239.

⁸⁹ 39 / Zümer 41.

⁹⁰ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XIX / 194.

⁹¹ 17 / İsrâ 2

⁹² Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, V / 284; Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XIV / 399.

⁹³ 32 / Secde 11.

⁹⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, trc. Suat Yıldırım ve Ark. XVIII / 205.

⁹⁵ 11 / Hûd Sûresi 12.

⁹⁶ Ebu Cafer et-Taberî, *Taberî tefsiri*, trc. Kerim Aytekin Taberî, IV / 474.

⁹⁷ 12 / Yusuf 66.

⁹⁸ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XIII / 285.

soruyu Kur'ân-ı Kerîm'deki tevekkül ayetlerini inceleyerek cevaplayacağız. Buna göre, tevekkül kavramının öğretilmesi aşağıdaki sebeplerden dolayı gereklidir:

1-Tevekkül, müminlere Allah'ın bir emridir.

2-Tevekkül, peygamberlerin ahlâkî özelliklerinden ve eğitim metotlarından birisidir.

3-Tevekkül, müminlerin vasıflarından bir tanesidir.

Tevekkül kavramının geçtiği ayetlerin bir kısmının anlamını, yukarıda maddeler halinde ifade ettik. Fakat ayetlerin aynı anda hem tevekkülü emretmesi, hem de tevekkülün müminlerin vasıflarından ve peygamberlerin ahlâkî özellikleri ile ilgili olmasından dolayı, yapmış olduğumuz bu ayrımın kalın çizgilerle yapılmış bir ayrım olmadığını söylemeliyiz.

1- Tevekkül Mü'minlere Allah'ın Emridir

Yukarıda belirttiğimiz sebeplerden ilki, belki de en önemlisi tevekkül kavramının Allah Teâlâ'nın bir emri olduğu için öğretilmesi gerektiğidir. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık müminlerden kendisine tevekkül etmelerini emretmiş ve aynı zamanda kendisine ne zaman ve ne şekilde tevekkül etmeleri gerektiğini de açıklamıştır.

Örneğin, yönetici konumunda olan kişilerin kritik kararlar almaları gerektiğinde, Allah Teâlâ tevekkül etmeyi Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberin şahsında açıkça tüm müminlerden istemiştir. Savaş esnasında nazil olan Âl-i İmrân Sûresi 159 ayet-i kerîmede tevekkül emri şu şekilde geçmektedir:

“O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsa idin, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a

dayanıp güven. Çünkü Allah kendisine dayanıp güvenenleri sever.”⁹⁹

Yukarıdaki ayet-i kerîmede geçen yumuşak davranmak, yumuşak söz söylemek¹⁰⁰, istişare etmek ve karar vermek fiilleri Allah Teâlâ'nın bizlerden tevekkül eyleminden önce yapılmasını istediği davranışlardır. Yukarıda vurguladığımız; yumuşak davranmak, yumuşak söz söylemek¹⁰¹ fiilleri din eğitiminde de kullanılan metotlardır. Tevekkül fiilinin öğretimi esnasında, ayetlerde de belirtildiği gibi yumuşak davranmak ve yumuşak söz söylemek gibi yöntemlerin kullanılması öğreticinin işini kolaylaştıracaktır. Çünkü sevgi ve hoşgörüden uzak bir eğitimin başarıya ulaşmayacağı aşikârdır.

Peygamber (sav) savaş esnasında savaşa ait plan ve programı sadece kendi fikirlerine göre yapmamış, yanında yer alan diğer müminlerle de görüş alış verişi yapmıştır. Bu sebeple biz muhataplarımıza, tevekkül eyleminden önce Peygamber (sav)'e ait bir üslubun bilinmesi ve muhataplarımıza da aynı şekilde tevekkül eyleminin, kişinin gayret göstermeden yapılan bir Allah'a dayanma duygusundan ibaret olmadığını, aksine tevekkül eyleminden önce birçok davranışın olması gerektiğini ve tevekkülün de bu davranışlar halkasının en sonunu oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Allah Teâlâ'nın bu ayet-i kerîmede, özelde idareci olan insanlara hitaben, tevekkül öncesi emrettiği, istişare etmek ve karar vermek eylemleri olmaksızın yapılan Allah'a dayanma duygusunun tevekkül değil, bilakis tevâkül (tembellik) hali olduğunu belirtmemiz, bu kavramın öğretilmesi esnasında oluşabilecek yanlış algılayışlara sebep olmamak için gereklidir. Allah'ın bu ayette özel olarak hitap ettiği insanların yönetici konumunda olan kişiler olması, tevekkül kavramının öğretiminin yapılmasına engel değildir.

---

⁹⁹ 3 / Âl-i İmrân 159.

¹⁰⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, IV / 428.

¹⁰¹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, IV / 428.

Allah Teâlâ'nın müminlere kendisine hangi durumlarda tevekkül edilmesini istediği Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli ayetlerde zikredilmiştir. Bunlardan bir tanesinde ise Allah Teâlâ insan ilişkilerini konu alan psikolojik bir analizden bahsederek, müminlerin bu tür durumlarda ne yapmaları gerektiğini bildirmektedir. Bu ayet-i kerîmeyi öğretim muhtevası olarak kullanmamız, Allah Teâlâ'nın yapılmasını istediği tevekkül eyleminin anlaşılması açısından önemlidir.

*«Başüstüne» derler, ama yanından ayrılınca onlardan bir kısmı senin dediğinden başkasını gizlice kurar. Allah da onların gizlice kurduklarını yazar. Sen onlara aldırma ve Allah'a dayan; sana vekil olarak Allah yeter.»*¹⁰² şeklinde ifade edilen ayet-i kerîmede, peygamberimizle arasında diyalogun yaşandığı grup münafıklardan bir zümredir. Allah Teâlâ'nın, sonucunda Hz. Peygamber'den kendisine güvenip dayanmasını istediği olay münafıkların ikiyüzlü tutum ve davranışlarıdır.

Ayetlerin bildirdiği mesajın evrensel olması yönü ile bizim de bu ayet-i kerîmeden çıkaracağımız bazı sonuçlar vardır. Ayet-i kerîme, insanların birbirleri ile olan ilişkileri esnasında yapmış oldukları muamelelerin Allah tarafından bilindiğinden ve yine O'nun tarafından da kaydedildiğinden bahseder. İnsan ilişkilerinde zaman zaman meydana gelen iki yüzlülük, yalan, iftira vb. olumsuz olaylar karşısında, küçük-büyük her gruptan insan olaylardan olumsuz etkilenip üzüntü, keder gibi ruhsal duygudurum bozuklukları yaşamaktadır.

İnsan ilişkilerinde bu tür davranışlara maruz kalındığında neler yapılması gerektiği de ayet-i kerîmede belirtilmektedir. Allah Teâlâ, bu gibi davranışlar karşısında müminlere, kendisine dayanmasını emretmektedir. Şunu belirtmek gerekirse, buradaki Allah'a dayanma duygusu bu tür olumsuz ilişkilerin engellenmesine yönelik gayretlerden sonra olmalıdır. Yani kişi ilişkileri düzeltmek, bu tür olaylara engel olmak vb. davranışları yaptıktan sonra Allah'a dayanmalıdır. Allah'a dayanma fiili ise, kişinin bu tür olumsuz olaylar karşısındaki dayanma gücünü artırır.

---

¹⁰² 4 / Nisa 81.

Burada ayrıca, davranışların Allah tarafından biliniyor ve melekler tarafından da kaydediliyor olması gerçeği kişinin duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol altına almasını sağlar. Dinî eğitim açısından öncelikli olan, ayette münafıkların özellikleri olarak zikredilen olumsuz davranışların çocuklarımızda gelişmesini önlemek ve kendilerinin bu olumsuz davranışlarla karşılaştıklarında ise tavırlarının Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği üzere olmasını sağlamaktır. Yani kişi bu olumsuz davranışları gerçekleştiren muhatabının yaptıklarına aldırmadan sadece Allah'a dayanıp güvenmelidir.

Allah Teâlâ insanlar arası ilişkilerimizde nasıl davranmamız, nasıl tepki vermemiz gerektiğini bizlere gösterdiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'de toplumlar arası meselelerde de, mümin toplumların nasıl davranması, nasıl tepki vermesi gerektiği hakkında da yol göstermiştir. Allah Teâlâ bireysel ilişkilerde kendisine tevekkül edilmesini emrettiği gibi, toplumsal ilişkilerde de tevekkül edilmesini emretmiştir.

*“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et, çünkü O, işitendir ve bilendir.”*¹⁰³ ayet-i kerîmesinde bu durum açıkça görülmektedir. Tevekkülü oluşturan ana esaslardan biri olan elinden gelen gayreti yerine getirmek ilkesi burada dikkatimizi çekmektedir. Allah Teâlâ zikrettiğimiz ayetin öncesinde, mümin toplumlardan savaş esnasında kullanabilecekleri, hasımlarını korkutarak geri çekilmelerine sebep olacak veya onları barışa mecbur edecek kuvveti ellerinde bulundurmalarını istemektedir.

Bu ayet-i kerîme, bize “ne zaman tevekkül etmeliyiz?” sorusunun da cevabını vermektedir. Çünkü bu sorunun cevabı, tevekkül fiilinin yanlış anlaşılmasının önüne geçmek için gereklidir. Ayette belirtildiği gibi tevekkül eylemi barıştan önce değil, sonra yapılmalıdır. Kişi Allah'a tevekkül etmeden önce elinden gelen gayreti göstermeli ve zihninde olayın akışı ile ilgili herhangi bir soru işareti taşımamalıdır. Çünkü tereddütler tevekkülün ana karakterini bozmaktadır.

---

¹⁰³ 8 / Enfâl 61.

Din eğitimi açısından biz bu ayet-i kerîmeyi öğretim malzemesi olarak iki noktada kullanabiliriz:

Bunlardan birincisi, İslâm'ın barış dini olduğunun tevekkül kavramı yardımı ile vurgulanmasıdır. Kişinin elinde güç olduğu zaman, hasmına güven duymadığından dolayı barışa yanaşmayabilir. Ancak bu tür durumlarda Allah'ın emri gayet açıktır. Allah Teâlâ müminlerden, iş bu aşamaya geldiğinde barışa hayır dememelerini ve karşı taraftan kendilerine gelebilecek olan hile ve tuzaklara karşı sadece kendisine güvenmelerini emretmektedir.

İkincisi ise, zihinlerimize küçüklükten itibaren başarmanın alt yapısını oluşturan şeylerin bilgisinin verilmesi gerektiğidir. Kişiye, gayret göstermeden herhangi bir başarıya ulaşamayacağı, ulaşsa bile bunun gayri meşru yoldan olacağı öğretilmelidir. Bu bakış açısı ile biz, yanlış anlaşılan tevekkülün önüne geçerek, muhataplarımızın önüne dayanağını Kur'ân'dan alan bir tevekkül anlayışı getirebiliriz. Bu konuyla ilgili, milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy tevekkül zannedilen tembelliğin, aslında Kur'an'da açıklanan tevekkül anlayışı ile bağdaşmadığını aşağıdaki dizeleri ile de seciyeli bir şekilde belirtmiştir:

“ - Allaha dayanmak mı? Asırlarca dayandık!
Düştükse bu hüsrana, onun narına yandık!
Yetmez mi çocukluktaki efsaneye hürmet?
Hala mı reşid olmadı, hala mı bu ümmet?
Dersen ki: ufuklarda bir aydınlık uyansın ;
Maziye ateş vermeli, baştanbaşa yansın!
Şaşkınlık olur köhne telakkileri ihya ;
Şeyda-yı terakki, koşuyor baksana dünya.
Elverdi masal dinlediğim bunca zamandır ;
Ben kanmıyorum, git de sen aptalları kandır!”

...

“Allah’a dayandım” diye sen çıkma yataktan...
Mana-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nadan!
Ecdadını zannetme asırlarca uyurdu ;
Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
Üç kıtada, yer yer, kanayan izleri şahid :
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücahid .
Âlemde “ tevekkül” demek olsaydı “atalet”
Miras-ı diyanetle yaşar mıydı bu millet?
Çoktan kürenin meş’al-i tevhidi sönerdi ;
Kur’an duramaz, nezd-i İlahiye dönerdi¹⁰⁴

Tevekkül kavramını Kur’an kaynaklı anlayanlardan birisi de milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy’dur. Şiirinde yanlış veya eksik bir tevekkül anlayışı ile tevhid inancının ayakta kalamayacağını belirterek, mücadele edilmeden kazanılan bir bağımsızlık mücadelesinin mümkün olmayacağını, tevekkülün kişinin elinden gelen çalışmayı yaptıktan sonra Allah’a güvenmek olduğunu vurgulamıştır.

Allah Teâlâ Hz. Adem (as)’den Hz. Peygamber’e kadar bir çok peygamber göndermiştir. Peygamberler ise geldikleri toplumları bir olan Allah’a imana çağırılmışlar ve bu konudaki ortak noktaları ise tevhid inancını yerleştirmek olmuştur. Peygamberlerin öğretilerinin temelini tevhid inancı oluşturmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “*Biz Musa’ya Kitab’ı verdik ve İsrailoğullarına «Benden başkasını dayanılıp güvenilen bir Rab edinmeyin» diyerek bu Kitab’ı bir hidayet rehberi kıldık*”¹⁰⁵ ayet-i kerîmesine baktığımızda, peygamberlerin tevhid inancını yerleştirmek için tevekkül kavramından yararlandıklarını görmekteyiz.

Ayet-i kerîmede dikkatimizi çeken konu, Hz. Musa’ya gönderilen kutsal kitabın o dönemdeki topluma rehberlik yapması amacıyla gönderilmesidir. Bu ayet-i kerîme çerçevesinde din eğitimi açısından bireye kazandırılması gereken bilgi, kutsal kitapların insanlığa gönderilme amacının bilgisidir. Çünkü Kutsal kitaplara iman, tevhide imanı oluşturan öğelerden birisidir. Kişide tevekkül inancını

---

¹⁰⁴ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, 443-444.

¹⁰⁵ 17 / İsrâ 2.

oluştururken, tevhid inancının yerleşmiş olması gerekir. Yani tevekkül inancının yerleşmesi tevhid inancının yerleşmesi şartına bağlıdır.

İlk çocukluk dönemini kapsayan 2–6 yaş arasında ve özellikle 3. yaşta çocuğun masal, hikâye ve çizgi filmlere olan ilgisi artar. Çocuk bu yaşta resimleri olan küçük kitaplardan hoşlanır. Dini yönden çocuğun masal ve hikâyelere karşı ilgi duyduğu bu yaşlarda, yetişkinlerin aktardığı kutsal kitapların gönderilme amacını açıklayan hikâye ve menkıbeler çocuğun dinî hayal gücünü ve dinî duygusunu uyandıracak gibi eşyanın ötesinde gizli bir gücün olduğu düşüncesinin gelişmesini de hızlandıracaktır. İlk çocukluk döneminde kutsal kitapların gönderilme amacının bilgisini çocuğa öğretmemiz, çocukta Allah inancının oluşması için bir basamaktır. Çünkü tevekkül fiili, tevhid inancı üzerine inşâ edilebilecek bir inançtır.

Çocuk 3–4 yaşlarında soru sorma çağının başlaması ile birlikte, “Allah kimdir?, Nerededir?, Nasıldır?” gibi sorularla yaratıcı gücü aramaya başlayacaktır.¹⁰⁶ Tekrar belirtmek gerekirse, çocuğun kendi kendine yukarıda belirtilen soruları sorması, çocuğun tevhid inancını oluşturması için bir aşamadır ve çocuğun tevhid inancının oluşması, onun tevekkül fiilini anlaması için gerekli ve önemlidir.

Ayette, Allah Teâlâ kitabının insanlar için hidayet olmasını, sadece kendisine dayanılıp güvenilmesi şartına bağlamaktadır. Yani bu gerçek bize kutsal kitabın tevhid-tevekkül inancı etrafında anlaşılması gerektiğini açıklamaktadır. Bu ise ancak ana ögesi tevhid-tevekkül inancı olan kutsal kitabın öğrenilmesi ve hayata geçirilmesi ile mümkündür.

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’in bir çok ayetinde peygamberlerinden de kendisine tevekkül etmelerini emretmiştir. Fakat tevekkül kavramının içinde geçtiği olay örgüsünü dikkatli bir şekilde anlayabilmemiz için, ayet-i kerîmeleri kendisinden önceki ayetler ışığında değerlendirmemiz gerekmektedir. Allah Teâlâ, Neml Sûresi 79. ayette “*O halde Allah'a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık bir*

---

¹⁰⁶ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 30.

hakikat üzeresin.”¹⁰⁷ buyurarak Hz peygamber’den kendisine tevekkül etmesini istemiştir.

Allah Teâlâ Hz. Peygamber’den kendisine tevekkül etmesini istediği bu ayetten önce, insanları tevhid inancına yönlendirmek amacıyla birçok örnek zikretmiştir. Allah Teâlâ müşriklerin kendisine inanmasını sağlamaya yönelik olarak birçok aklî delili örnek olarak vermiştir. Bu örneklerin başında ise yaratma ve yaratılış gerçeğinin vurgulanması vardır.¹⁰⁸ O halde dinî eğitim esnasında tevhid inancı anlatılırken, yaratma ve yaratılış gerçeğinden bahseden somut örneklerle çocuğun dikkati yaratıcının varlığına çekilebilir.

Peygamber, Mekkeli müşriklerin dikkatini yaratılan varlıklarından hareketle, yaratıcının varlığını idrak etmeye çekmek istemiş ve bu hususta elinden gelen gayreti göstermiştir. Allah Teâlâ peygamberinden kendisine güvenmesini isterken, dikkatleri tevhid inancına çekmiştir. Bizim de dinî eğitimde, Allah'a tevekkül konusunu işlerken izlememiz gereken metot bu şekilde olmalıdır. Yani muhataplarımıza tevekkül etmenin gerekliliğini anlatırken, öncelikli olarak tevhid inancı çerçevesinde onlara tabiat işleyişinden somut örnekler vererek, yaratıcının varlığını ve birliğini vurgulayıp tevekküle layık olan varlığın ise, her şeyi yaratan ve kendisinden başka ilah bulunmayan Allah olduğunu belirtmeliyiz. Yani kişi bir olan Allah’a güvenmezse hem tevhid, hem de tevekkül inancı zarar görür.

---

¹⁰⁷ 27 / Neml 79.

¹⁰⁸ Söz konusu ayetler Neml Suresi’nin 60–65. ayet-i kerîmeleridir. Söz konusu ayetlerde, Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “(Onlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O suyla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel güzel bahçeler bitirdik. Allah’tan başka bir ilah mı var! Doğrusu onlar sapıklıkta devam eden bir güruhtur”, “(Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından (yeraltı ve üstünden) nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah’tan başka bir ilah mı var! Doğrusu onların çoğu (hakikatleri) bilmiyorlar”, “(Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün hâkimleri kılan mı? Allah’tan başka bir ilah mı var! Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz!”, “(Onlar mı hayırlı) yoksa karanın ve denizin karanlıkları içinde size yolu bulduran, rahmetinin (yağmurun) önünde rüzgârları müjdecî olarak gönderen mi? Allah’tan başka bir ilah mı var! Allah onların koştuıkları ortaklardan çok yücedir, münezzehdir”, “(Onlar mı hayırlı) yoksa ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden ve sizi hem gökten hem yerden rızıklandıran mı? Allah’tan başka bir ilah mı var! De ki: Eğer doğru söylüyorsanız siz kesin delilinizi getirin!”

2- Tevekkül Edilecek Varlığın Özellikleri

Dinî eğitim açısından tevekkül kavramının, tevekkül inancını oluşturabilmek için tevhid inancı ile birlikte kazandırılması gereken temel kavramlardan birisi olduğunu açıklamaya çalıştık.

Şimdi ise aramamız gereken cevap, işlerimizi havale ettiğimiz varlığın ne tür özelliklere sahip olduğunu açıklamaktır. Yüce Allah kendisine tevekkül edilmesini emrettiği ayetlerden bir kısmında bu hususa da dikkat çekmiştir. Şimdi tevekkül edilecek varlığın hangi özellikler taşıyacağını maddeler halinde belirtelim:

a- Her şeyi İşiten ve Bilen Olması

*“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah tevekkül et, çünkü O, işitendir ve bilendir.”*¹⁰⁹

b- Göklerin ve Yer’in Sahibi Olması

*“Göklerin ve yerin gaybı (sırrı) yalnız Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür. Öyle ise, O'na kulluk et ve O'na dayan! Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir.”*¹¹⁰

c- Ölümsüz ve Diri Olması

*“Ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güvenip dayan. O'nu hamd ile tesbih et. Kullarının günahlarını O'nun bilmesi yeter.”*¹¹¹

---

¹⁰⁹ 8 / Enfâl 61.

¹¹⁰ 11 / Hûd 123.

¹¹¹ 25 / Furkân 58.

d- Sonsuz Galip ve Engin Merhamet Sahibi Olması

“Sen, O mutlak galip ve engin merhamet sahibine dayanıp güven.”¹¹²

e- Vekil Olması

“Bir kısım insanlar mü'minlere: «Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!» dediklerinde bu onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve «Allah bize yeter. O ne güzel vekildir.» dediler.”¹¹³

“Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.”¹¹⁴

“Haydi, siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz, ya kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak yahut onlara kim vekil olacak?”¹¹⁵

“Belki de sen (müşriklerin) «Ona (gökten) bir hazine indirilseydi veya onunla beraber bir melek gelseydi!» demelerinden ötürü sana vahy olunan ayetlerin bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bu yüzden ruhun daralacaktır. (İyi bil ki) sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir.”¹¹⁶

f- Noksan Sıfatlardan Münezzeh Olması

“Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında gerçekten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın resulüdür. O, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı «kün» (ol) kelimesinin bir eseridir. O'ndan bir ruhtur. (O'nun tarafından gönderilmiş yahut teyit edilmiş yahut da Cebrail (as) tarafından üfürülmüş bir ruhtur.) Şu halde Allah'a ve peygamberine iman edin.

---

¹¹² 26 / Şuarâ 217.

¹¹³ 3 / Âl-i İmrân, 173.

¹¹⁴ 4 / Nisâ 132.

¹¹⁵ 4 / Nisa 109.

¹¹⁶ 11 / Hûd 12.

«(Tanrı üçtür» demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah'tır. O çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.»¹¹⁷

g- Koruyucu Olması

Şurası muhakkak ki, benim (ihlâslı) kullarım üzerinde senin hiçbir ağırlığın olmayacaktır. (Onları) koruyucu olarak Rabbin yeter.»¹¹⁸

h- Yaratıcı Olması

“Allah her şeyin yaratıcısıdır, O her şeye vekildir.”¹¹⁹

“İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka ilah yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, o her şeye vekildir. (güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur.)”¹²⁰,

ı- Merhamet Edici ve Cezalandırıcı Olması

Rabbiniz, sizi en iyi bilendir. Dilerse size merhamet eder, dilerse sizi cezalandırır. Biz, seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik.»¹²¹

j- Gözetleyici Olması

“Allah'tan başka dostlar edinenleri Allah daima gözetlemektedir. Sen onlara vekil değilsin.”¹²²

---

¹¹⁷ 4 / Nisâ 171.

¹¹⁸ 17 / İsrâ 65.

¹¹⁹ 39 / Zümer 62.

¹²⁰ 6 / En'âm 102.

¹²¹ 17 / İsrâ 54.

k- Şahit Olması

“(Ya’kub) dedi ki: «Kuşatılmanız (ve çaresiz kalma durumunuz) hariç, onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına bana sağlam bir söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem!» Ona (istedikleri şekilde) teminatlarını verdiklerinde dedi ki: «Söylediklerimize Allah şahittir.»”, “Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah’tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O’na dayandım. Tevekkül edenler yalnız O’na dayansınlar.”¹²³

l- Rızık Verici Olması

“Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse, O ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”¹²⁴

m- Hüküm Sahibi olması

Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah’tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O’na dayandım. Tevekkül edenler yalnız O’na dayansınlar.”¹²⁵

Ayet-i kerimelere baktığımızda ayetlerin, nasıl bir varlığa güvenip dayanacağımızı belirttiğini ve güvenip dayanacağımız varlığın özelliklerini de

---

¹²² 42 / Şûra 6.

¹²³ 12 / Yusuf 67.

¹²⁴ 65 / Talâk 3.

¹²⁵ 12 /Yusuf 67.

açıkladığını görmekteyiz. Bu demektir ki, bu özellikleri taşımayan ve ölümlü olan varlıklara tevekkül edemeyiz. Çünkü ölümlü varlığa tevekkül eden kimse, tevekkül ettiği varlık ölünce zarar etmiş olur. Ayrıca elinde sonsuz gücü barındıran Allah Teâlâ yerine gücü sınırlı olan bir varlığı koruyucu olarak kabul edersek, gücü azalınca ya da gücü sona erince artık bizi koruyamaz hale gelir, hatta kendisi de bir koruyucuya ihtiyaç duyar. Bu durumdaki sığınılan varlığın ise mutlak anlamda dayanılıp, güvenilecek bir varlık olamayacağını söyleyebiliriz.

Bütün mü'minlerin vekili (koruyucusu) olan Allah Teâlâ ise noksanlıktan ve gücünün sınırlı olmasından münezzehtir. Allah Teâlâ fayda ve zararı verecek yegâne kaynaktır. Her türlü hareket ve düşünceden yoksun olan, taştan yapılmış putlar için ise, fayda ve zararı giderme söz konusu olamaz. Aynı şekilde inandığımız şey put değil de, başka bir varlık da olabilir. Dikkat edilmesi gereken husus, Allah'ın dışındaki hiçbir varlığın amaç, mâbut, yardım beklenen bir inanç yapısına dönüştürülmemesi gerektiğidir.

Hükümün Allah'tan başkasına ait olmaması, bütün mümkünâtın doğrudan ve dolaylı olarak Allah'ın kaza, kader ve hükmüne dayandığını işaret eder.¹²⁶ Yani hükümler ve icraat sadece Allah'a aittir.¹²⁷ Oluş ve akıbetler konusunda yaratıcı olan Allah Teâlâ'dır. Hüküm ve icraat sadece Allah'a aittir. Bu aşamada insanlar sadece araç mesabesinde. Yani bizler için vekil (koruyucu) olarak seçilebilecek yegâne varlık, göklerin ve yerin sahibi olan Allah Teâlâ'dır.

Sonsuz zenginliğe sahip olmayan bir varlığın, kendisini ve çevresini sınırlı oranda koruyabileceği bir gerçektir. Bu sebeple koruyucu olmak, aynı zamanda sonsuz bir güce sahip olmayı da gerektirir. Bu gücün, kendisinde sınırsız olarak bulunduğu tek varlık ise Allah Teâlâ'dır. Ayetin muhatabı olan bizler, yukarıda özelliklerini belirttiğimiz Allah'a tevekkül etmeliyiz. Allah'ın bizden istediği zorunlu davranış budur.

---

¹²⁶ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-î Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, trc. Suat Yıldırım ve Ark., XIII / 290.

¹²⁷ Ahmet Tekin, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, s. 244.

İsrâ suresinin 86. ayetine baktığımızda Yüce Allah'ın kimleri koruması dışında bıraktığını görmekteyiz. Ayet şöyledir:

“ Hakikaten, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız; sonra bu durumda sen de bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın.”¹²⁸

İsrâ Sûresi 86. ayet-i kerimede, Allah Teâlâ, müminlerden, emirlerinin yerine getirilmesini istemekte ve müminlerin bu emirlerden yüz çevirmesi halinde ise, onlara olan vahyini ortadan kaldıracağını ve bu durumdan dolayı da kendilerine herhangi bir koruyucu bulamayacaklarını bildirmektedir. Yani insan, Allah'ın vahyettiği Kur'ân-ı Kerîm'i yaşamının dışına atar ve O'nun vahyinde olmayan şeyleri de din kaynaklı gösterirse, Allah Teâlâ ondan vahyini ve rahmetini uzaklaştıracaktır.

Allah Teâlâ bu durumda, bizlere hiçbir koruyucu bulamayacağımızı ve tek koruyucunun kendisi olduğunu haber vermektedir.¹²⁹ O halde Allah'ın yardımı ve koruması anlamlarına gelen Allah'ın vekâleti, O'nun vahyini kabul eden ve vahye saygısızlık etmeyen kimseler içindir. “Vekil” kelimesinin ehemmiyeti ise, içerdiği manadan da anlaşılmaktadır. Bu kelime, insan hayatında kişi için direnç noktası tespit etmektedir. Bu dayanak noktası ise, Allah Teâlâ'nın, vahyini koruyan kişiye vekil olacağını bildirmesidir. O halde yapılması gereken fiil, Allah'ın vekâletini kaybedici davranışlardan uzak durmaktır.

Biz din eğitimcileri, İslâm vahyinin temellerini oluşturan bileşenleri iyi tespit edip, vahyi tevhid inancı ekseninde etrafında algılamalı ve bu bilgiyi muhataplarımıza da bu şekilde aktarmalıyız. Allah'ın vahyini bu yön üzerine algılamaz isek, Allah'ın insanlar için vekil-koruyucu-yardımcı olması lütfuna ulaşamayız.

---

¹²⁸ 17 / İsrâ, 86.

¹²⁹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XI / 378.

Dinî eğitim açısından çocuğa tevekkül edilecek varlığın özellikleri ve tevekkül bilinci, ilgili ayetler dikkate alınarak verilmelidir. Küçük yaşlarda bu bilgi çerçevesinde oluşturulan tevekkül inancı sebebiyle çocuk veya yetişkin tevekkül edeceği varlığı öğrenmiş olacak ve yanlış bir tevekkül anlayışı geliştirmeyecektir. Çünkü tevekkül inancının yanlış yerleştirilmesi yani inancında taşıyacağı en küçük bir tereddüt bile; şöyle ki kişinin gücüne, parasına, makamına, ailesinin konumuna vb. şeylere güvenmesi Allah'a olan inancının zedelenmesine sebep olabilir. Bu ise hem tevhid hem de tevekkül inancına zarar getirir. Birey sağlıklı bir tevekkül inancı ile Allah'ın dışında hiçbir varlığa boyun eğmemeyi öğrenir. Allah'a güvenen insan ise, olumsuz şartlarda şahsiyet çözümlenmesine uğramayan insandır.¹³⁰ Böyle bir kişinin oluşturduğu sağlıklı bir tevekkül anlayışı ise; kişi için savunma mekanizması olmakta ve duyulacak korkuyu engellemektedir. Güçlü şahsiyetler yetiştirmek ise, büyük oranda kişide bu bilincin oluşturulmasına bağlıdır.

3-Tevekkül Peygamberlerin Ahlâkî Özelliklerinden Ve Eğitim Metodlarından Birisidir

Sosyal bir fert olmaya adım atan birey kendisine, onu en küçük ayrıntısına kadar kopya edeceği bir modele ihtiyaç duyar.¹³¹ Anne-babanın, öğretmenin birey için iyi bir model olmasının yanı sıra, başarılı olmuş yüksek şahsiyetlerin de bireye model olarak gösterilmesi; bireyin iyi, güzel ve doğruya güdülenmesini sağlar. Bireyin kendisine model aldığı kişilerin olumsuz özelliklere sahip olması, kişinin olumsuz davranışlar geliştirmesine sebep olabilir.

Bireye sunulan modelin yüksek şahsiyetli bir kişi olması onun irade gelişimi açısından önemlidir.¹³² Bu sebeple bireye sunulan modelin nasıl olduğuna ve kendisine model oluşturulacağı kimselerin seçiminde bireye yardımcı olunmalıdır. Model olarak sunulan şahsiyetlerin nasıl olması gerektiği noktasında

---

¹³⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, IV / 463

¹³¹ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 165.

¹³² M. Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, s. 264-265.

Kur'ân-ı Kerîm'i incelediğimizde, Allah Teâlâ'nın bize örnek insan olarak gösterdiği yüksek şahsiyetlerin peygamberler olduğunu görmekteyiz.

Kur'ân-ı Kerîm'de model olarak sunulan peygamberler bize, güvenilirlik, merhametlilik, adaletli olmak, kolaylaştırıcı olmak, tevekkül etmek, hoşgörülü, sabırlı ve cesaretli olmak vb. özellikleri ile örnektirler. Tezimizin sınırları sebebiyle biz yukarıda saydığımız özelliklerden sadece, peygamberlerin tevekkül etmeleri üzerinde duracağız. Tevekkül fiilinin peygamberlerin ahlakî davranışlarından ve eğitim metotlarından birisi olduğunu gösteren ayet-i kerimeler şunlardır:

“Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek, Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah dilemiş başka, yoksa ona geri dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Biz sadece Allah'a dayanırız. Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet! Sen hükmedenlerin en hayırlısısın.”¹³³

“Onlara Nuh'un haberini oku: Hani o kavmine demişti ki: «Ey kavmim! Eğer benim (aranızda) durmam ve Allah'ın ayetlerini hatırlatmam size ağır geldi ise, ben yalnız Allah'a dayanıp güvenirim. Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınızı kararlaştırın. Sonra işiniz başınıza dert olmasın. Bundan sonra (vereceğiniz) hükmü, bana uygulayın ve bana mühlet de vermeyin».”¹³⁴

“Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbin dosdoğru bir yoldadır”¹³⁵, “(Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah

---

¹³³ 7 / Â'râf 89.

¹³⁴ 10 / Yunus 71.

¹³⁵ 11 / Hûd 56.

bana yeter. O'ndan başka ilah yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın sahibidir.”¹³⁶

“(Ey Muhammed!) Böylece seni kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki sana vahy ettiğimizi onlara okuyasın. Onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar. De ki: O benim Rabbim'dir. O'ndan başka ilah yoktur. Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır.”¹³⁷

“Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a mahsustur. İşte, bu Allah, benim Rabbim'dir. O'na dayandım ve O'na yönelirim.”¹³⁸

“De ki: (Sizi imana davet ettiğimiz) O (Allah) çok esirgeyicidir. Biz O'na iman etmiş ve sırf O'na güvenip dayanmışızdır. Siz kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu yakında öğreneceksiniz!”¹³⁹.

“Hem, bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz, Allah'a dayanıp güvenelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkülde sebat etsinler.”¹⁴⁰

“And olsun ki onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan, elbette «Allah'tır» derler. De ki: Öyleyse bana söyler misiniz? Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut Allah, bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini önleyebilirler

---

¹³⁶ 9 / Tevbe 129.

¹³⁷ 13 / Ra'd 30.

¹³⁸ 42 / Şûrâ 10.

¹³⁹ 67 / Mülk 29.

¹⁴⁰ 14 / İbrâhim 12.

mi? De ki: Bana Allah yeter. Tevekkül edenler, ancak O'na güvenip dayanırlar.”¹⁴¹

“Peygamberleri onlara dediler ki: «(Evet) Biz sizin gibi insandan başkası değiliz. Fakat Allah nimetini kullarından dilediğine lütfeder. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemize imkân yoktur. Müminler ancak Allah'a dayansınlar.»¹⁴²

Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerin içeriğine baktığımızda, ayetlere konu olan peygamberlerin farklı, fakat mücadelelerinin aynı olduğunu görmekteyiz. Hz. Şuayb, Hz. Nuh, Hz. Hûd ve Hz. peygamber karşılaştıkları ortamda, toplumlarını kendilerine verilen görev yönünde, bir olan Allah'a iman etmeye çağırmışlar fakat toplumlarının inkârları tecavüz boyutuna ulaşmıştır. Peygamberler topluluklarına karşı, onların saldırı, tehdit ve sert tepkilerinden korkmadıklarını ve onlara karşı yalnızca Allah'a dayanıp güvendiklerini söylemişlerdir.

Peygamberler risâlet görevleri esnasında, onlar değerleri aşındıran kolaycılığın yerine, alın terinin ortaya çıkardığı kazanımları ortaya koymuşlar, güçlülere aldırmandan yapılması gereken işler konusunda inkâr edenlerin bahane ve engel teşkil etmelerine musaade etmeden zorluklara sabretmişlerdir. Peygamberlerin bu mücadeleleri örnek teşkil etmiş ve onlar bu kutlu davranışların sahibi olarak hep hatırlanmışlardır.¹⁴³

Â'râf Suresi 89. ayet-i kerîmede, Hz. Şuayb'ın, topluluğunu Allah'a imana çağırırken, karşılaştığı zorluklardan bahsedilmektedir. Hz. Şuayb'ın karşılaştığı zorluklar peygamberlik görevi ile ilgilidir. Fakat bizim çalışmamızı asıl ilgilendiren husus, Hz. Şuayb'ın bu zorluklar karşısında yüksek şahsiyet modeli oluşturan bir duruş sergilediği ve tevekkülü bir öğretim metodu olarak kullandığıdır.

---

¹⁴¹ 39 / Zümer 38.

¹⁴² 14 / İbrahim 11.

¹⁴³ Ali Akyüz, *Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber*, s. 389–390.

Hız. Şuayb ve taraftarları topluluğundan gelecek olan saldırı, tehdit ve sert tepkilerinden korkmadığını ve bunlara karşı yalnızca Allah'a dayanıp g¼vendięini s¼ylemiŐtir. Burada Hız. Şuayb, inkâr eden ve inkârı artık tecav¼z boyutuna ulaŐmıŐ topluluklar karşısında, peygamberlik g¼revi ile ilgili g¼revlerini yerine getirmiş, sonrasında ise tevekk¼l ederek ç¼z¼m¼ Allah'tan istemiştir.

Yunus Suresi 71. ayet-i ker¼meye konu olan peygamber ise Hız. Nuh'dur. Hız. Nuh da, kavmini Allah'a iman çağırarak konusunda elinden geleni s¼zl¼ ve fiili olarak yapmıştır. Olayların d¼ę¼mlendięi ve yerine getirilecek uygulanabilir sebeplerin kalmadığı o ince noktadan sonra Allah'a Teâlâ'ya g¼venmiŐtir. Nuh Peygamber Allah'a olan g¼venini sadece olayın sonunda değil, işe baŐlarken de yanına almıştır. Ç¼nk¼ tevekk¼l hali anlık olan bir hâl değil, devamlı olan bir inanç s¼recidir.

İbrahim S¼resi 11. ayet-i ker¼me¹⁴⁴, bir önceki ayette kafirlerin “*Siz de bizim gibi bir insandan başka bir Şey değilsiniz. Siz, bizi atalarımızın tapmıŐ olduğu Şeylerden d¼nd¼rmek istiyorsunuz. Oyleyse bize, (bu iddianız karşısında) apaçık bir delil getirin!*”¹⁴⁵ Őeklindeki s¼zlerine verilen bir cevaptır. Peygamberler, muhataplarına beŐer olduklarını fakat Allah'ın da nimetini kullarından dilediğine vereceğini bildirmektedirler.¹⁴⁶

Peygamberler, muhataplarına Allah'ın izni olmadan delil getiremeyeceklerini vurgulamıŐlar ve “Allah'ın g¼c¼ne” dikkat çektiymiŐlerdir. Ç¼nk¼ peygamberler sadece bir elçidir. Peygamberler, tebliğci olma konularının farkında idiler. Yani peygamberler, g¼revleri sırasındaki, sınırlarını çizmiŐlerdir. Fakat yaŐadıęımız ç¼vrede ve manevî k¼lt¼re ait Şeylerin amaç ve araç olma konumunda sıkıntılar yaŐanmaktadır. Oysaki amaç olabilecek veya ulaŐılacak nihaî sınır Allah Teâlâ'dır. Kişinin, Allah'tan başkasından bu anlamda beklentileri olmamalıdır.

---

¹⁴⁴ Peygamberleri onlara dediler ki: «(Evet) biz sizin gibi insandan başkası değiliz. Fakat Allah nimetini kullarından dilediğine l¼tfeder. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemize imkan yoktur. M¼'minler ancak Allah'a dayansınlar.»

¹⁴⁵ 14 / İbrahim 11.

¹⁴⁶ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın IŞığında Kur'an Tefsiri*, X / 185.

Ayet-i kerimede de belirtildiği üzere “*Müminler, sadece Allah'a dayansınlar*” emri bizi sorunların çözülüp, kendisinde ihtiyaçların giderileceği tek makamın Allah Teâlâ olduğunu hatırlatmak içindir. Burada dayanılacak, güvenilecek mercii olarak Allah zikredilmekte, peygamberler veya başka bir varlık zikredilmemektedir. Çünkü Allah'ın dışında bir varlığa güvenilip dayanılmaz. İnsanlara problemlerinin çözümü esnasında, kimden yardım isteyecekleri ve kime başvuracakları konusunda sağlam bir bilinç verilmelidir. Aksi takdirde Allah'a şirk koşmanın kökleri sökülemez ve İslâm öz hali ile yaşanamayacaktır.¹⁴⁷ O halde tevekkülü, peygamberlerin insanları şirkten uzaklaştırmak için kullandıkları bir eğitim metodu olarak kabul edebiliriz.

Tevbe 129., Ra'd 30., Şûrâ 10. ve Mülk 29. ayetlerinde de ana tema aynıdır.¹⁴⁸ Yukarıda sözünü ettiğimiz ayetler, Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ esnasında müşriklerle olan diyalogundan bahseder. Bu diyalogu oluşturan ana unsurlardan biri peygamberin risaletlerinin başında ve sonunda Allah'a güvenmesi ve tevekkülü bir eğitim metodu olarak kullanmasıdır. Hz. Peygamber bir eğitim faaliyeti olan vahyi açıklarken tevekkülü, bir yöntem olarak kullanmıştır. Hz. Peygamberin tevekkülü de çalışma ve gayreti ile birliktedir. Gayret gösterilmeden, söz ile yapılan tevekkül fiili, tevekkül değil, aksine kişinin tembelliğinin neticesini Yüce Allah'a yüklemesidir.

---

¹⁴⁷ Bayraktar Bayraklı, *a.g.e.*, X / 187.

¹⁴⁸ Söz konusu ayetlerin mealleri şöyledir:

“(Ey Muhammed) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilah yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayanırım O yüce Arş'in sahibidir.” (9 / Tevbe 129)

“(Ey Muhammed) Böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar. De ki: O benim Rabbimdir. O'ndan başka ilah yoktur. Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır.” (13 / Ra'd 30)

“Aynılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a mahsustur. İşte, bu Allah, benim Rabbimdir. O'na dayandım ve O'na yönelirim.” (42 / Şûrâ 10)

“De ki: (Sizi imana davet ettiğimiz) O (Allah) çok esirgeyicidir; biz O'na iman etmiş ve sırf O'na güvenip dayanmışızdır. Siz kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu yakında öğreneceksiniz.” (67 / Mülk 29).

Peygamberler risaletleri esnasında, inkâr edenlerle olan tartışmalarında tevekkül konusunu işlemişlerdir. Ayet-i kerîmede¹⁴⁹ güvenilip dayanılacak yegane varlığın “hidayet edebilme” ve “doğru yolu gösterebilme” gücüne sahip olduğu söylenmektedir. Peygamberler ise, her zaman hidayet verenin Allah olduğunu söylemişlerdir. Peygamberlerin zikrettiği “Allah hidayet vericidir” gerçeği bizim Allah'ın dışındaki varlıklara yüklediğimiz anlamları gözden geçirmemizi istemektedir. Bu düşünce bizim iman temelleri üzerine oturmamızı sağlayacak ve doğru tevekkül inancını yerleştirmemize yardımcı olacaktır.¹⁵⁰

Hz. Musa (as) kendisinden önceki peygamberlerin eziyet çektiklerini belirtmek sureti ile kavminin de kendisine eziyet ettiğini vurgulamış ve bütün peygamberlerin de kendilerine çektirilen eziyetlere katlandıklarını ve aynı şekilde kendisinin de maruz kaldığı eziyetlere katlanacağını zikretmiştir. Hz. Musa güçlükler esnasında Allah'a dayanmıştır. Aynı şekilde zulme uğrayan insan da gücünün son zerresine kadar elinden geleni yapmalı ve neticeyi Allah'a bırakmalıdır. Zulme uğrayan kimsenin tevekkül etmesi Allah'ın, kullarından istediği bir emirdir. Burada ayet-i kerîmenin muhatabı olma yönü ile bizlerden istenilen esas da tevekkülün mahiyetini anlayarak tevekkül etmektir.

Bu ayet-i kerimelerden çıkaracağımız en önemli sonuç, tevekkül etmenin peygamberlerin ahlâkî özelliklerinden ve eğitim metotlarından birisi olmasıdır. Özelde Hz. Şuayb peygamber, genelde ise tüm peygamberler risalet görevlerini yerine getirirken, Allah'a dayanmışlar yani tevekkülü bir eğitim metodu olarak kullanmışlardır. Bir insanın fikrini değiştirmenin bile ne kadar güç bir fiil olduğunu düşünürsek, peygamberlerin görevlerinin zorluğunu anlamış oluruz. Yani peygamberlerin elçi olmak gibi zorlu görevleri vardır. Fakat peygamberler görevleri esnasında tek başlarına hareket etmemiş, her zaman Allah'a imanlarını tevekkül ile ayakta tutmuş ve yine tevekkül ederek Allah'ın yardımını yanlarına almışlardır.

---

¹⁴⁹ İbrahim 12. ayette Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: “ Hem, bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz, Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkülde sebat etsinler .”

¹⁵⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, X / 187.

Özetle, peygamberlerin zorluklar esnasında nasıl bir tavır takındıklarını dikkate alarak, peygamberlerin inançları uğruna çektikleri sıkıntı ve eziyetlere karşı sağlam bir irade ve metanetle göğüs germeleri ve sonunda Allah Teâlâ'ya güvenmeyi bir din eğitimi metodu olarak kullanıp başarıya ulaştıklarının vurgulanması bireyin ruhunda derin izler bırakacak ve eğitim faaliyetlerinde başarıya ulaşmaya yardımcı olacaktır. Örnek ve ideal karakter olan peygamberlerin model olarak sunulması önemlidir. Çocuk için en ideal karakter ebeveynidir. Bu nedenle anne-babalar, dinî prensiplerden biri olan tevekkül fiilini bizzat yaşayarak çocuğa örnek olmalıdırlar.¹⁵¹

Bu ayet-i kerimelerden hareketle, din eğitimi açısından muhataplarımıza zorluklar karşısında nasıl davranmaları gerektiği konusunda tevekkülü bir metod olarak öğretebiliriz. Yani tevekkül inancının gelişmesi kişiyi olaylar karşısında güçlü kılacaktır. Toplumsal bir problem olan intiharların nedenlerine indiğimizde, kişinin dayanma gücünün eksikliği sebebiyle intihara yöneldiği gerçeğine ulaşırız. Toplumsal bir afet olan intihar ve bunalımlar küçük büyük her kesimden insanı maddî ve manevî olarak etkilemekte ve toplumsal bir huzursuzluğa sebep olmaktadır. Tevekkül inancı ile kazanılan Allah'a dayanma duygusu kişide sabır özelliğini kazandırır, ayrıca Allah'a güvenen ve bu inançla yetişen insan Allah'tan başka hiçbir güç önünde boyun eğmemeyi ve olaylar karşısında metanetle durmayı öğrenir. Allah Teâlâ'nın kullarından yapmalarını istediği tevekkül ile yetiştirmeyi amaçladığı sağlam kişilik yapısına sahip insan olmak arasında dikkat çekici bir bağ vardır. Tevekkül bireye sağlam bir kişilik ve sabır alışkanlığının kazandırılmasında bir eğitim metodu olarak kullanılmalıdır.

4- Tevekkül Etmek Mü'minin Vasıflarından Birisidir

Kur'ân-ı Kerîm'de inanan insanlardan istenilen özelliklerden bir tanesi de güzel ahlâklı olmalarıdır. Allah Teâlâ güzel ahlâk konusunda inananların Hz.

---

¹⁵¹ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 168.

Peygamber (sav)’i örnek almasını tavsiye etmiştir.¹⁵² Aynı şekilde bir çok ayet-i kerîmede müslümanların vasıfları arasında bir çok güzel ahlâk örneği de verilmiştir.¹⁵³ Bu ayetlerde İslâm’da ideal ahlâk tipi olan müttakî insanın temel ahlâkî nitelikleri olarak cömert olmak, öfkesini yenmek, insanları bağışlamak, hatasını görerek vazgeçmek, kusurları affetmek, yumuşak davranmak¹⁵⁴ gibi özellikler zikredilmiştir. Allah Teâlâ’nın üstün ruhların yani inanan insanların özellikleri arasında zikrettiği niteliklerden bir tanesi de tevekkül etmektir.

Tevekkülün müminlerin vasıflarından biri olduğu Kur’ân-ı Kerîm’de; *“Mü’minler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir”*¹⁵⁵, *“Onlar sabreden kimselerdir ve yalnız Rablerine güvenip dayanmaktadırlar”*¹⁵⁶, *“İbrahim’de ve onunla beraber olanlarda sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine şöyle demişlerdi ki: «Biz sizden ve Allah’ı bırakıp yaptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah’a inanıncaya kadar sizin ve bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve öfke belirmiştir.» Şu kadar var ki, İbrahim babasına: «Andolsun senin için mağfiret dileyeceğim. Fakat Allah’tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez.» demiştir. (O mü’minler şöyle dediler:) Rabbimiz! Ancak sana dayandık, sana yöneldik. Dönüş de ancak sana’dır.”*¹⁵⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

Ayet-i kerimelerde müminler, Allah’tan başka herhangi bir kimseye güvenmek sureti ile O’na ortak koşmayan, Allah’tan başkasından bir şey ummayan, sadece O’na yönelip O’nun koruyuculuğuna sığınan ve ihtiyaçlarının giderilmesini sadece O’ndan isteyen kimseler olarak zikredilmiştir. Yani müminlerin Allah’a

---

¹⁵² Allah Teâlâ 33 / Ahzâb Suresi 21. ayet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: “Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah’a ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.”

¹⁵³ Allah Teâlâ 3 / Âl-i İmrân Suresi 134-135. ayet-i kerîmelerde şöyle buyurmuştur: “O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranış da bulunanları sever.”

“Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahlarından dolayı tevbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler.”

¹⁵⁴ Mahmut Çamdibi, *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*, s.2

¹⁵⁵ 8 / Enfâl 2.

¹⁵⁶ 16 / Nahl 42, 29 / Ankebut 59.

¹⁵⁷ 60 / Mümtehine 4.

dayanması O'na kul olmalarının ifadesidir. Çünkü tevekkülün anlamı itibarı ile tevekkül ederken, Allah'ı birlemek ve O'nun yanında başka bir varlığa da sığınmak bir arada bulunamaz.¹⁵⁸ Ayet-i kerimelerde zikredilen tevekkül eylemi gerçek mümin olmanın bir şartıdır yani tevekkül etmek mümin kimsede bulunması gereken ahlâkî faziletlerden bir tanesidir.

Nahl Suresi 42. ve Ankebut Suresi 59. ayet-i kerimelerde de Allah Teâlâ müminlerin sahip olması gereken özelliklerini belirtirken sabır ve tevekkülü birlikte zikretmiştir. Ayette bildirilen sabır özelliği, Allah'a tevekkül etmenin aşamalarındandır. Tevekkül etmek, sabretmeyi de bünyesinde taşır. Şöyle ki, Allah'a tevekkül esnasında ve tevekkül sonrasında yapılan davranış sabretmektir. Allah Teâlâ ayet-i kerimede sabırlı olmayı ve tevekkül etmeyi övmüş ve bu iki özelliği mü'minlerin vasıfları arasında zikretmiştir. Din eğitimcilerine veya ebeveynlere düşen görev ise; müminlerin özellikleri arasında zikredilen bu iki hasleti bireye öğretebilmektir. Bu davranışlar sadece öğretimi yapılacak bir alan değil, aynı zamanda eğitiminin de yapılması gereken bir alandır. Anne-babalar bu iki ahlâkî özelliği çocuklarına kazandırmalı ve bu konuda onlara uygulayıcı birer model olmalıdırlar.

D- Savaş-Tevekkül İlişkisi

Savaş esnasında mü'minlerin Allah'a dayanmaları gerektiğini şu ayetler gündeme getirmektedir:

“O zaman içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu.
Hâlbuki Allah onların yardımcısı idi. Mü'minler, yalnız
Allah'a güvensinler.”¹⁵⁹

Müslümanlar, düşmanların hile ve entrikalarının zararlarından korunma yollarından biri olan sabır ve takva eksikliği nedeniyle Uhud Savaşı'nda musibete

---

¹⁵⁸ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, V / 40.

¹⁵⁹ 3 / Âl-i İmrân 122.

uğradılar. İşte bu ayette bu hususa dikkat çekilmiştir.¹⁶⁰ Ayette belirtilen olay şu şekilde olmuştur:

Resulullah (sav) bin kişilik bir ashâb ordusu ile Uhud'a gitmek üzere yola çıktı. Üç bin kişiden oluşan kâfir ordusuna yaklaştıklarında, münafık Abdullah b. Ubeyy b. Selül ordunun üçte biri ile Resulullah'tan ayrılarak "Niçin canlarımızı ve çocuklarımızı öldürelim?" dedi.¹⁶¹ Resulullah'ın taraflarını oluşturan iki grup Hazrec'den Benu Seleme ile Evs'ten Benü Harise de kalp zayıflığına düşüp az daha savaştan dönecek gibi olmuşlar, ancak Allah onlara yardım etmiş, onları korumuştur. Bunun üzerine iki grup kalplerini toplamış, niyetlerini doğrultmuşlardır. Burada bir münafığı istişareye karıştırmaktan çıkan zarara güzel bir örnek vardır.¹⁶²

Âl-i İmrân Sûresi 121. ayette belirtildiği üzere, Mekkeli müşriklerin, Bedir yenilgisinin öcünü almak için Medine üzerine yürüdükleri haberini alan Hz. Peygamber savaş hazırlıklarına başladı. Düşman ordusunun nerede karşılanması gerektiği konusunda ashabıyla istişare etti ve neticede Uhud Dağı'nın olduğu alan, savaş mekânı olarak seçildi ve düşmanın Uhud Dağı'nın eteklerinde karşılanmasına karar verildi.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), mü'minleri savaş mevzilerine yerleştirmek için erkenden evinden çıktı. Burada özellikle Hz. Peygamber (sav)'in erkenden evinden çıkmasının ve mü'minleri savaş düzenine sokmasının belirtilmesinin sebebi, Peygamber bile olsa, çalışıp gayret göstermeden, yani savaşın gereklerini yerine getirmeden zafere ulaşamayacağına dikkat çekmek içindir.¹⁶³ Hz. Peygamber'in bu davranışı 120. ayette geçen sabır ve takvanın kısımlarındandır. Yani savaş alanına gitmeden, askerlerle beraber olmadan, savaşın gereklerini yerine getirmeden zaferin kazanılamayacağı vurgulanmaktadır.

---

¹⁶⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, IV / 343.

¹⁶¹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsir- Tefsirlerin Özü*, trc. Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz, I / 423.

¹⁶² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II / 417.

¹⁶³ Bayraktar Bayraklı, *a.g.e.*, IV / 343-344

Düşmanın zararını önleyecek olan gösterilen gayret ve faaliyetlerdir. Ve Yüce Allah da bu gayret ve faaliyetleri bilmektedir. Çünkü Allah işiten ve bilendir.¹⁶⁴

Sabır gösteremeyen ve kendilerini Abdullah b. Ubeyy'in hilesinden koruyamayan iki grup düşmanın zararına uğradılar. Bunun sebebi ise şunlar idi;

1- Allah'ı kendilerine yakın hissetmemeleri: “Hâlbuki Allah onların yardımcısı idi” ifadesi, onların Allah'ın kendilerinin yardımcısı olduğunu unutmalarına ve inançlarındaki zaafa dikkat çekmek içindir. Onlar eğer zor durumlarda Allah'ın sabreden ve takva sahibi kullarına yardım edeceğine dair kuvvetli bir imana sahip olsalardı, münafıkların reisi Abdullah b. Ubeyy'in etkisinde kalıp paniklemezlerdi.¹⁶⁵

2- Yalnızca Allah'a dayanmamaları: Savaşın tüm gereklerini yerine getirdikten sonra, Allah'a tevekkül etmek takvanın göstergesidir. Allah'ı yanında hissedip yardımını ummak sabır, Allah'a dayanma da imanın ve takvanın göstergesidir.¹⁶⁶

Netice itibarı ile diyebiliriz ki; müslüman insan, yapması gerekenlerin tümünü yaptıktan sonra, Allah'a güvenip dayanırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir. Düşmanın entrikaları ona zarar vermez. Bu kural bütün mücadeleler için geçerlidir.¹⁶⁷ İnsan karşılaştığı sıkıntıları sabır ve tevekkül ile kendisinden uzaklaştırabilir. Yani kişi feryad-ı figan etmeden sabırla Allah'tan yardım istemeli ve sadece O'na güvenmelidir. Aynı amaçla Allah'ın dışında güvenilen varlıklar, kişinin Allah'a olan imanını zedeler.

“De ki: Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim mevlâmızdır. Onun için mü'minler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.”¹⁶⁸

---

¹⁶⁴ Bayraktar Bayraklı, *a.g.e.*, IV / 344.

¹⁶⁵ Bayraktar Bayraklı, *a.g.e.*, IV / 344.

¹⁶⁶ Bayraktar Bayraklı, *a.g.e.*, IV / 345.

¹⁶⁷ Bayraktar Bayraklı, *a.g.e.*, IV / 345.

¹⁶⁸ 9 / Tevbe 51.

Ayette zikredilen, savaştan kaçma hali,¹⁶⁹ alınan bir tedbir veya kurtuluş çaresi değil, aksine bu durum bir zillet halidir. Ayet-i kerîmede bizden görev ve sorumluluklarımız konusunda dikkatli olmamız istenmektedir. Görev ve sorumluluklarımızı belirleyen şey ise, Allah'ın kitabı ve peygamberin sünnetidir. Allah Teâlâ açıklamaya çalıştığımız tevekkül ayetlerinin hepsinde, ana tema olarak bizden gereken şeyleri yaptıktan sonra kendisine teslim olmamızı istemektedir.

Ayet-i kerîmeye göre tevekkül eden kimsenin başına Allah'ın takdir ettiğinden başka, insanların dilemeleri ile bela gelmeyeceği vurgulanmış, buna gerekçe olarak da Allah'ın mü'minlerin dostu olduğu belirtilmiştir. Sonuç itibarı kişi yapması gereken kulluk görevini amelî ve itikadî açıdan eksiksiz yerine getirmeli ve olayların akabinde Allah'a teslim olmalı ve mü'minlerin Allah'ın dostu olduğuna iman etmelidir.

Bir savaş durumunun bahsedildiği Âl-i İmrân Sûresi 160. ayette Allah Teâlâ, “Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi bırakırsa, ondan sonra size kim yardım eder? Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdırlar.” buyurmaktadır. Ayeti şöyle açıklayabiliriz:

---

¹⁶⁹ Kendisinden önceki ayetlerle ilişkisi olan 9 / Tevbe 51. ayet konu bakımından onların devamı niteliğindedir. Ayette, Tebük Seferi sırasında münafıkların ve bazı zayıf karakterli kişilerin davranışları işlenmektedir. Tevbe Sûresi 42. ayet-i kerîmeden münafıkların mesafenin çok uzun olmasından dolayı Tebük Seferine katılmak istemediklerini öğreniyoruz. Onlar, yakında kolayca elde edilebilecek bir ganimet olsa idi savaşa katılacaklardı, fakat onlar bu sebepten dolayı savaşa katılmamışlar, yani menfaatlerini düşünmüşlerdir.

Tevbe Sûresi 43. ayet-i kerîmede Allah Teâlâ, elçisine doğru ve yalan söyleyenler belli olmadan onlara neden izin verdiğini sormuş ve izin vermemesi halinin daha iyi olacağını vurgulamıştır. Allah Teâlâ 44. ve 45. ayet-i kerîmeler de ise, Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inananların savaştan geri kalmayacağını aksine canları ve malları ile gayret göstereceklerini, fakat Allah'a ve ahiret gününe inanmayıp şüphe içinde olanların ise savaşa katılmamak için izin isteyeceklerini belirtmiştir. Savaşa katılmak isteyen insanın hazırlık yapacağı ve onların da hazırlık yapmadıkları için Allah'ın onları durduğu anlatılmaktadır. 47. ayet-i kerîmede münafıkların savaşa katılmaları halinde, mü'minler için fitne çıkaracakları ve mü'minleri birbirlerine düşürecekleri zikredilmiştir. Fakat münafıkların fitnelerinin faydasız olacağı ve Allah'ın onlara galebe çalacağı gerçeğine vurgu yapılmıştır. 50. ayette ise münafıkların, Allah Resulünün zaferini istemeyecekleri ve bu zaferden dolayı da bozulacakları vurgulanmış, bunun aksi bir durumda ise yani Allah Resulüne ve beraberindeki mü'minlere ulaşan bir musibet karşısında ise “Biz vakti ile tedbirimizi aldık” diyecekler ve peygambere uymadıkları için kendilerince sevineceklerdir.¹⁶⁹

İslâm düşüncesinde, Allah'ın kaderinin mutlak etkinliği ile bu kaderin insanların davranış, eylem ve işlerinin sonucu gerçekleşmesi arasında bir denge vardır. Yüce Allah'ın kanunu sebeplerin sonuçlardan önce gelmesini öngörmektedir. Ancak sonuçları doğuran bizzat sebeplerin kendisi değildir. Ana etken Allah'tır. Allah (cc), kaderi ve iradesi uyarınca sonuçları sebeplerden sonraya bırakmıştır. Bunun için Allah Teâlâ insandan görevini yerine getirmesini, gayret etmesini ve gereken şeyleri yapmasını istemektedir. Allah Teâlâ gösterilen gayret neticesinde ve kendi iradesi uyarınca sonucu meydana getirmektedir.¹⁷⁰ Böylece sonuçlar ve akıbetler, Allah'ın dilemesine ve kaderine bağlanmış olur. Çünkü yalnızca Allah Teâlâ, bir şeyin olmasına ve dilediği gibi olmasına izin verir. Bu şekilde Müslüman düşüncesi ile eylemi arasında denge sağlanmış olur. Kişi, elinden geldiği kadar çalışır, gayret gösterir, bunların sonuçları içinde Allah'ın takdirine ve iradesine bağlanır. Yani tevekkül eden insanın düşüncesinde sonuçlarla sebepler arasında kesinlik yoktur. Sonuç Allah'a aittir.¹⁷¹

Şimdi ayet-i kerimeyi açıklamaya geçelim; İbn Abbas bu ayet-i kerîme ile ilgili şöyle demiştir. “Size, Bedir gününde yardım ettiği gibi yardım ederse, size kimse galip gelemez. Uhud gününde sizi yardımsız bıraktığı gibi yardımsız bırakırsa, size hiç kimse yardım edemez.” Ayetin maksadının, insanları itaate teşvik ve Allah'ı unutturmaktan sakındırmak olduğu ileri sürülmüştür.

Âl-i İmrân Sûresi 125. ayet-i kerîmede Allah kendisine isyan etmekten kaçınan kimselere yardım edeceğini bildirmiştir. Bu ayet-i kerimenin meali de şu şekildedir; “Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder” demiştir. Allah Teâlâ Âl-i İmrân 160. ayette ise, kendisine yardım ettiği kimseyi hiç kimsenin yenemeyeceğini açıklamıştır.

Âl-i İmrân Sûresi 125. ve 160. ayet-i kerîmelerinden Allah'tan korkan kimsenin, dünya ve ahiret mutluluğunu elde edeceği sonucunu çıkarabiliriz. Çünkü o kişi, yanında hiçbir bedbahtlığın bulunmadığı bir saadeti ve yanında hiçbir zilletin

---

¹⁷⁰ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, II / 230.

¹⁷¹ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, II / 230-231.

bulunmadığı bir izzeti elde etmiş, böylece de o kimse Allah'ın yardımı sayesinde kendisine hiçbir gücün galip gelemeyeceği bir kimse haline gelmiş olur. Ama isyan eden kimselere gelince, Allah onları yardımsız bırakmıştır. Allah'ın yardımsız bıraktığı kimseler ise, muhakkak yanında hiçbir saadetin olmadığı bedbahtlığa ve yanında hiçbir izzetin olmadığı bir zillete düşmüşlerdir. Yani Allah'a iman, Allah'ın yardımı sebebiyle; Allah'ı inkâr ise Allah'ın yardımının kesilmesi sebebiyledir.¹⁷²

Ayetten anlaşıldığı üzere Allah'ın yardımı ile tevekkül arasında bir bağ vardır. Kul kendisine düşen görevleri yaptıktan sonra Allah'a güvenip dayanırsa ilahî yardımın kapıları açılmaktadır. Allah Teâlâ gerekenleri yapmayı ve daha sonrasında tevekkül etmeyi ilahî yardımın olmazsa olmaz şartı olarak ortaya koymaktadır.¹⁷³ Allah'ın kudreti sonsuzdur. O'nun dışında insanlara yardım edecek kimse yoktur. Allah'ın sevgisi ve yardımı Allah'a tevekkül edenler içindir. Allah Teâlâ “Kendileri yaratıldığı halde hiçbir şeyi yaratmayan varlıkları mı ortak koşuyorlar? Hâlbuki putlar ne onlara yardım edebilir ne de kendilerine bir yardımları dokunur”¹⁷⁴ ayeti ile Allah'ın yardımını “tevekkül etmeye” bağlaması, kendisine şirk koşulmasını ortadan kaldırmaya yöneliktir.¹⁷⁵ Bu ayetlerde yardımın sadece Allah'tan olduğu esası vurgulanmaktadır. Çünkü insan, yardım gördüğü kimseye yönelir, onu üstün görür, ona saygı duyar ve övgüler yağdırır. Kişinin Allah'ı bırakıp başka mercilerden medet umması Allah'a olan güvenine gölge düşürür. Bu sebeple Allah Teâlâ sadece kendisine güvenilmesini istemektedir. O halde Allah'a dayanmak, O'na inanmanın bir parçasıdır.

E- Tevekkül Ve Sosyal Davranış Değişimi İlişkisi

Tevekkül sosyal değişimi ifade eden bir anlam da taşımaktadır. En'âm sûresi 89. ayetinde “ vekkele” kalıbında yer almakta ve siyasî erkin bir toplumdan diğerine geçişini ifade eden değişim manasına gelmektedir.

---

¹⁷² Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-î Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, trc. Suat Yıldırım ve Ark., VII / 165–166

¹⁷³ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, IV / 434.

¹⁷⁴ 7 / Â'râf 191–192.

¹⁷⁵ Bayraktar Bayraklı, *a.g.e.*, IV / 434.

“İşte onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer onlar (kâfirler) bunları inkar ederse şüphesiz yerlerine bunları inkar etmeyecek bir toplum getiririz”¹⁷⁶

Bu ayet-i kerîmede geçen vekil kelimesi (vekkelnâ) vekil kılınan toplum anlamında kullanılmıştır. En’âm Sûresi 89. ayette Allah Teâlâ, kafirlerin Allah'ı inkar etmesi durumunda, inkar eden topluluğun yerine inkar etmeyecek bir topluluk getirmeye gücünün yeteceğini bildirmiştir.

Allah Teâlâ'nın ayet-i kerîmede peygambere verilen üç esası zikretmiştir. Bunlar kitap, hikmet (sağlam muhasebe gücü) ve peygamberliktir. Allah Teâlâ bu üç esası inkâr eden toplumların iktidarlarını kaybedeceklerini belirtmiştir. Ayette geçen “vekkelnâ” ifadesi onların yerine iktidar getiririz manasını ifade etmektedir. “Onların işlerini, inkâr etmeyen bir topluma havale ederiz” demek, iktidarı alıp başkasına veririz demektir.¹⁷⁷ Ayet Allah Teâlâ'nın peygamberine yardım ederek dinini kuvvetlendireceğine ve onu kendisine düşman olan herkese üstün kılacağına işaret etmektedir.¹⁷⁸ Peygamberden kendisine verilen görevi yerine getirdikten sonra neticeyi Allah'a bırakması yani tevekkül etmesi istenmektedir.

Müslümanlar Allah'ın gönderdiği vahyi kabul etmiş gibi göründükleri halde, hayatlarında uygulamazlarsa, başka toplumlara muhtaç olacaklarını bilmedirler. Allah'a inanıyorum dedikten sonra, Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayanlar için iktidar yoktur. Yapmamız gereken şey, “Müslümanız, ama neden bu hale geldik?” sorusunu kendimize sorarak yaşayışımızı sorgulamaktır.¹⁷⁹

Günümüzde müslümanların düştüğü duruma bir bakarsak bu ayetten bir çıkarım yapabiliriz. İnanan insanlar dinlerini gereği gibi uygulayıp, gereği gibi tevekkül etselerdi, dünyanın siyasi erkini kaybetmezlerdi. İşte bu ayet bu değişime

---

¹⁷⁶ 6 / En’âm 89.

¹⁷⁷ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, VI / 427

¹⁷⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-î Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, trc. Suat Yıldırım ve Ark, X / 7.

¹⁷⁹ Bayraktar Bayraklı, *a.g.e.*, VI / 427.

dikkat çekmektedir. Bu konuda bizlere düşen görev, Allah'ı yücelten toplumların vekilinin Allah olduğunu, Allah'ı inkâr eden toplumlara ise Allah'ın vekil olmayacağını, bilakis Allah'ın o toplumları ortadan kaldırarak yerlerine vekil olarak Allah'ı ve öğretilerini kabul eden bir topluluk getireceğini bilmek ve bunun bilgisini eğitim öğretim yoluyla bireylere anlatmaktır.

F- Tevekkül Etmenin Neticeleri

Kur'an ayetlerini incelemeye devam ettiğimizde, tevekkülün kişiyi kötü davranışlardan uzak tutarak, ahiret mükâfatını kazandırmaya sebep olduğunu söyleyebiliriz.

1- Tevekkülün Olumsuz Davranışları Engellenen Bir Getirisi Vardır

Kişinin tevekkül inancı sağlam bir temel üzerine inşâ edilirse, Allah Teâlâ'nın İsrâ Suresi 65, Nahl Sûresi 99 ve Mücâdele Sûresi 10. ayet-i kerîmelerde belirttiği gibi kişi, kötü davranışlardan uzaklaşacaktır. Ayet-i kerimelerle ilgili şunları söyleyebiliriz.

İsrâ Suresi 65. ayet-i kerimenin öncesindeki ayetlerde Allah Teâlâ, yeryüzünde halife olarak bir insan yaratacağını bildirmiş ve bu konuda şeytan ile geçen diyalogdan bahsetmiştir.¹⁸⁰ Ayet-i kerimeye göre şeytanın gücü; tevekkül eden, dünyevî ve uhrevî açıdan kendini dengeleyebilen, sürekli olarak kendisini sorgulayarak davranışlarının alt yapısına inebilen, eksiklerini kabul edip bunları tamamlamak ve yanlışlarını düzeltmek yönünde çaba gösterenler üzerine etkili olamayacaktır. Bilakis, sağlıklı bir zihin ve gönül yapısına sahip olmayan, güvenilecek mercii olarak Allah'ı görmeyen insanlar, şahsiyet parçalanması

---

¹⁸⁰ 2 / Bakara Suresi 30. ayet-i kerîme Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve takdis edip dururken yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökcek insanı mı halife kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğini herhalde ben bilirim, dedi.”

neticesinde, zararlı olan davranışların mahiyetini merak edecek ve mü'minlerin sahip olması gereken davranış bütünlüğünü kaybedeceklerdir.

Sonuç itibarı ile kişi şeytanı kendisine vekil edindiğinde şeytanın etkisine, Allah'ı vekil edindiğinde ise Allah'ın etkisi altına girecektir. Din eğitimcilerine düşen görev ise, çevremizde bulunan insanları doğru bilgiye ulaştırmaktır. Doğru bilgi, doğru davranış ve doğru inanç üçgeninde davranan insan şeytanın etkisine kapalı kalacaktır.

Bütün bunların yanında mü'min olan insanı, şeytanın etkisine kapalı tutan davranışı Allah'ın vekâletine sığınmasıdır. Muhataplarımıza şeytan her ne kadar güçlü ise de, Allah Teâlâ'nın ondan daha muktedir ve kullarına da herkesten daha çok merhametli olduğu ve Allah'ın insandan şeytanın vesveselerini uzaklaştırıcı, onu şeytanın saptırma ve tahriklerinden koruyucu olduğu belirtilmelidir.

“Gerçek şu ki; iman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde O'nun (şeytanın) hâkimiyeti yoktur.”¹⁸¹

Ayette; hâkimiyet, nüfuz gibi anlamlara gelen “sultan” kelimesi kullanılmış ve bu da şeytanla ilişkilendirilmiştir. Ayet-i kerîme şeytanın hakimiyetinin kimler üzerinde etkili olamayacağını bize haber vermektedir. Şeytanın Allah'a inanan ve Allah'a güvenen (tevekkül eden) kimselere hâkimiyeti yoktur. İman edip, Rablerine dayanan, O'na tevekkül eden mü'minler kendisini şeytanın etkisine kapamış demektir.¹⁸²

Allah'a sığınan, yani Allah'a dayanıp tevekkül eden insan, Allah'ın koruması altına girmektedir. İman etmek ve tevekkül etmek, Allah'ın korumasını elde etmenin şartlarını oluşturmaktadır. Allah'a tevekkül eden kimse kötülük ve zararları giderici olarak Allah'ın gücünü seçmiş olur. Böylece Allah'ı kendisine vekil edinen kimse bu sonsuz güç sayesinde şeytanın kendisine zarar verebilecek olan kötülüklerinin önüne geçmiş olmaktadır.

---

¹⁸¹ 16 / Nahl 99.

¹⁸² Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XI / 92

Mücadele Sûresi 10. ayeti şöyledir:

“Gizli konuşmalar şeytandandır. Bu iman edenleri üzmemek içindir. Oysa şeytan Allah'ın izni olmadıkça, mü'minlere hiçbir zarar veremez. Mü'minler Allah'a dayanıp güvensinler.¹⁸³

Ayette zikredilen fısıltıyı yapan grup münafıklardır. Şeytan, münafıkları mü'minlerin üzülmelerine sebep olacak bir fısıldaşmaya yönelir. Mü'minler ise münafıkların fısıldaştıklarını gördükleri zaman «Biz bu münafıkları, ancak onlarla savaş çıkmış olan yakın ve akrabalarımızın öldürülüp, hezimete uğratıldıklarına dair bir haber ulaştığında böyle görürüz» diye düşünerek üzülmemektedirler.

Allah Teâlâ ise, münafıkların kendi aralarında yaptıkları fısıldaşmaların, Allah'ın izni olmaksızın, mü'minlere hiçbir zarar vermeyeceğini belirterek, mü'minlerin üzüntüsünün önüne geçmektedir. Ayetin son ifadesi “*Mü'minler Allah'a dayanıp güvensinler*” emridir. Allah Teâlâ burada mü'minlerin, münafıkların zararından nasıl korunması gerektiğini açıklamaktadır.

Mü'minler Allah'a dayandığı ve sadece O'na güvendiği sürece, münafık ve müşriklerin mü'minlere hiçbir zararı olmayacaktır. Yani olayların vukuu esnasında akliselim ile hareket edip, üzerimize düşen görevi yaptıktan sonra, zihnimize olayla ilgili en küçük bir şüphe taşımamalı ve olayın sonunu zihnimize şekillendirmemeli, neticeyi Allah'a bırakmalıyız.

Şeytanın insandan yapmasını istediği davranışlar, Allah'ın emrine aykırı olanlardır. Kişinin şeytanın etkisi altına girmesi, kişi ve toplumların huzur içinde yaşamalarını dinamitleyici davranışları yapmalarınıdır. Güven ve huzur içinde yaşamamanın önemini düşündüğümüzde, ayetin bize vermiş olduğu pratik bilgiye, günlük yaşamamızda ihtiyacımızın olduğunu da idrak etmiş oluruz.

---

¹⁸³ 58 / Mücadele 10.

Netice itibarı ile kötü davranışlar, şeytanın insana vermiş olduğu fısıltı dolayısıyladır. Bu kötü davranışlara sebep olmamak için Allah'a iman etmeli ve her konuda nihaî son olarak Allah'a güvenmeliyiz. Bu sebeple, çocuklara eğitim yoluyla daha ilköğretimden başlamak sureti ile Allah'a güven duygusunu kazandırmalı, onlara tevekkül inancını onlara aşılmalıyız.

2. Tevekkül Ahirette Ödülü Getiren Bir İbadettir

İslâm dininin tavsiye ettiği eğitim yollarından birisi de ödüllendirmedir. Kur'an da bu metoda sık sık değinilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de mükâfat, güzel karşılık anlamına gelen ceza kelimesi 17 yerde geçmektedir. Ceza kelimesinden türemiş fiillerin bir kısmı mükâfat anlamını taşımaktadır.¹⁸⁴

Mükâfat eğitimde bir teşvik unsurudur ve insanı yönlendiren mükemmel bir uyarıcıdır.¹⁸⁵ Bu sebeple eğitimde bu yöntemden faydalanılması gerekir. Bireyin davranışlarına karşılık olarak, davranışların aynısı ile veya daha fazlasıyla karşılık vermek davranışların alışkanlık haline gelmesini sağlamaktadır.¹⁸⁶ Kur'an ayetlerini incelemeye devam ettiğimizde, tevekkülün ahiret mükâfatını kazanmaya sebep olduğunu ve tevekkül eden kimselerin şeytanın etkisine kapalı kalacağını söyleyebiliriz. Eğitim ve öğretimde önemli bir yere sahip olan ödül ve ceza prensibini Allah Teâlâ, tevekkül kavramını ifade ederken kullanmış ve tevekkül edenlerin bunun karşılığında mükâfatlandırılacaklarını belirtmiştir. Allah Teâlâ'nın tevekkülün yapılmasını kullarından isterken uygulamış olduğu bu yöntemi, bizler de aynı şekilde gerek tevekkülün öğretiminde gerekse diğer dinî kavramların öğretiminde kullanabiliriz. Ödülün davranışı pekiştirici bir özelliğinin olması, ibadetlerin öğretimi ve hayata geçirilmesini kolaylaştıracaktır. İlgili ayet şöyledir:

---

¹⁸⁴ Mehmet Emin Ay, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, s. 41.

¹⁸⁵ Abdurrahman Dodurgalı, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, s.176

¹⁸⁶ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s.64.

Size verilen şey, yalnızca dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha iyi ve daha sürekli. Bu mükâfat iman edenler ve Rablerine dayanıp güvenenler içindir.¹⁸⁷

Şûra Sûresi 36. ayetten önce Allah Teâlâ, kendisinin birliğine işaret eden deliller getirdikten sonra, dünya hayatının önemsiz olduğunu belirten ifadeler yer vermiştir. Çünkü kişiyi Allah'ı birmekten alıkoyan şey, dünyaya duyulan arzu ve isteklerdir. Allah Teâlâ, dünyanın değersizliğine dikkatleri çekmek için onu meta olarak isimlendirmiştir. “Allah'ın yanında bulunanlar ise iyi ve daha sürekli” ifadesi yine dünya hayatının ve içindeki arzuların önemsizliğine dikkatleri çekmek içindir. Ahiret ise, daha hayırlı ve sürekli. Ayet-i kerîme daha hayırlı ve sürekli olan şeyin kimler için gerçekleşeceğini belirtmiştir. Bu kimseler Allah'a iman eden ve Allah'a tevekkül edenlerdir.¹⁸⁸

---

¹⁸⁷ 42 / Şûra 36.

¹⁸⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-î Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, trc. Suat Yıldırım ve Ark., XIX / 465

SONUÇ

Kur'an'ın önemli kavramlarından birisi olan tevekkül, kişinin yaşamı içerisindeki sorumluluk alanına giren tercihiine bağlı işlerinde, üzerine düşen görevleri yerine getirdikten sonra, olayla ilgili neticeyi Allah'a bırakmasıdır. Tevekkül kavramı itikâdî boyutu olan bir kavramdır. Bu sebeple bazı ayetlerde, tevekkülün varlığı imanın varlığına, tevekkülün yokluğu ise imanın yokluğuna gerekçe olarak gösterilmiştir. Buna göre Allah'a iman eden bir kimse, imanının bir gereği olarak Allah'ın sonsuz gücüne ve kâinattaki yönlendirici etkisine güvenmelidir. Kişinin Allah'ın sonsuz gücüne ve kâinattaki yönlendirici etkisine güvenmemesi veya bu güvenin eksik olması durumunda kişinin Allah'a olan imanı zarar görmektedir. Yani tevekkül Allah'a olan imanın neticesinde meydana gelen düşünsel ve davranışsal yönü olan bir eylemdir ve imanın bir ürünüdür.

Kur'an'ın temel kavramlarından olan tevekkül kişiye tembel, miskin ve sorumsuz olmasını öngörmez. Aksine Kur'an'ın istediği tevekkül; çalışıp üretmeyi, gayreti ve dinamizmi öğütler. Kaderci anlayışın bir ürünü olarak, tembelliğin neticesini Allah'a yüklemek şeklinde formüle edilen tevekkül, Kur'an'ın ruhuna uygun bir anlayış değildir. Tevekkül konusundaki bu tür yanlış anlayışların sebebi ise, bu kavramı Kur'an kaynaklı olarak anlayamamamız sebebiyledir. Bundan dolayı tevekkül inancını yerleştirmeye çalıştığımız bireylere öncelikle Allah inancını yerleştirmeli ve onları Kutsal kitabımızın içerdiği esaslar hakkında genişçe bilgilendirmeliyiz.

Kısaca mütevekkil olmak müslümanın temel niteliklerinden birisidir. Tevhid inancıyla güçlenen ve yaratıcıya karşı duyulan sonsuz bir güven halidir. Kişinin, gösterdiği gayretin sonucunun mutlak kudret ve irade sahibine ait olduğunu bilmektir. Gerçek tevekkül, insanlığın faydası için gerekli çalışmaları yapmaktır fakat bu gayret olayların gerçek var edicisinin bilincinde olarak, sebepler halkasına

maddeci bir anlayışla değil, inanç ekseninde bakan bir anlayışla yaklaşmanın ürünüdür.

Tevekkül kavramı, tevhit inancı ile olan ilişkisinden dolayı dinî eğitim esnasında, öğretimi yapılması gereken zorunlu kavramlardan biridir. Bu sebeple tevekkül konusu ilköğretim ve orta öğretim müfredatlarında yer almıştır. Fakat müfredatta tevhid ile olan ilişkisi vurgulanmamış ve 58 ayette ve ilgili hadislerde yer alan bu kavram ile ilgili yeterli örnekleme yapılmamıştır. Ders kitaplarında tevekkül kavramı eğitimin özel hedefleri arasında yer alan analiz ve sentez basamağına yönelik bir öğretim içeriğıyle oluşturulmamıştır. Bunun sakıncası ise, öğretimi esnasında bu kavramın yeterli düzeyde öğretilmemesidir. Fakat şunu da belirtmek gerekirse tevekkül kavramının öğretimi, dinî eğitimin verilme aşamalarında bir süreç halinde yapılmalıdır. Çünkü bu kavram gerek kişinin inancının oluşmasında gerekse bu inancının gelişerek devam etmesi aşamalarında kişiye gereklidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akyüz, Ali, *Yaşayan Kur'ân Hazreti Peygamber*, İstanbul 2005.
- Altuntaş, Halil, "Allah'a Tevekkül... Ama Nasıl?", *Diyanet Aylık Dergisi*, s. 25, sy. 151, 2003.
- Aslangül, Halil, "İslâmiyette Tevekkül", *Sebilürreşad*, c. IX, sy. 208, s. 120.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988–1991.
- Ay, Mehmet Emin, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, İstanbul 2006.
- _____, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, Bursa 1993.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Ahlâk Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*, Ankara 2003.
- _____, *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*, İstanbul 2005.
- Bayraklı, Bayraktar, *İslâm'da Eğitim*, İstanbul 1997.
- _____, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul 2003.
- Bilgin, Beyza ve Selçuk, Mualla, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Ankara 1995.
- _____, *Elli Bin Yıllık Bir Gün*, Ankara 1997.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân: Kur'an meali ve tefsiri*, İstanbul 2005.
- Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, İstanbul, Akçağ Yayınları (Zaman Gazetesi Armağanı)
- Çamdibi, Mahmut, *Din Eğitimi İnsan ve Hayat*, İstanbul 2003.
- _____, *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*, İstanbul 2000.
- Çığman, Kenan, *Kaza-Kader, Hayır ve Şer, Rızık, Ecel ve Tevekkül*, Ankara, Pars Matbaası.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul 1998.
- _____, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, İstanbul 1995.
- Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı*, İstanbul 2003 (Yeni Şafak Armağanı)
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed, *Sünen-i Dârimi*, trc. Abdullah Aydınlı, İstanbul 1996.
- el-Cevziyye, İbn Kayyim, *el-Fevâid (Faydalar)*, trc. Abdullah Tunçer, İstanbul 2004.

- _____, *Medâricu's Salikîn: Kur'ânî Tasavvufun Esasları*, trc. Ali Ataç ve Ark., İstanbul 1990.
- el-Mekkî, Ebû Tâlib, *Kütü'l-Kulûb Kalplerin Azığı*, İstanbul 1999.
- er-Râzî, Fahrüddin, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi'l-Gayb*, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Ankara 1998.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Ankara 2001.
- Gazzâlî, Ebû Muhammed, *İhyâ'ü 'ulûmid'dîn*, trc. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1975.
- _____, *Kimyâ-yı Saadet*, trc. Ali Arslan, Yeni Şafak Armağanı 2004.
- _____, *Müslümanın Ahlâkı*, trc. Abdülcelil Candan, Konya 1996.
- Gölcük, Şerafettin ve Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Konya 1998.
- İbn Ebi'd-dünya, *Rızık Anahtarları ve Tevekkül*, (terc. Mustafa Utku), Bursa 2001.
- İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul 1995.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1956.
- İmam Kurtubi, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul 1997–2003.
- İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B Yayınları, İstanbul 1974.
- Karahasanoğlu, Hasan, *Kur'an'da Tevekkül Kavramı*, Ankara 1998.
- Karaman, Fikret, “Deprem ve Tevekkül Üzerine Bir Değerlendirme”, *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 103–108, 1999.
- _____, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi Dergisi*, sy 1, Elazığ 1996.
- Kılavuz, Saim, *Ana Hatları ile İslâm Akaidi*, İstanbul 1997.
- Kur'an Fihristi*, İstanbul İFAV Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Medine 1992.
- Kuşeyri, Ebü'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1981.
- Kutub, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, trc. Salih Uçan, Vahdettin İnce, İstanbul 1991.
- Mutçalı, *Serdar Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995.
- Müslim b. el-Haccac, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, trc. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul 1970.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân'ı Anlamaya Doğru*, İstanbul 1990.

- Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefâsir = Tefsirlerin özü, trc.* Tercüme ve tahrir Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul 2003.
- Sâmi, Şemseddin, *Kâmûs-i Türki*, İstanbul 1989.
- Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid (Arapça-Türkçe Lügat)*, İstanbul 1982.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İman”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII / 212–214.
- Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Taberî tefsiri*, trc. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya. İstanbul 1996.
- Tekin, Ahmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, İstanbul, Kelam Yayınları.
- Temiz, Bilal, *Kur'ân-ı Kerîm Terbiyesinde Mükâfat ve Ceza*, İzmir 1997.
- Uludağ, Süleyman, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, İstanbul 1979.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Azim Dağıtım.

İNDEKS

A

Ahiret · 65
Ahlâk · 45, 68
Âl-i İmrân Sûresi · 30, 54, 57, 58
Allah · 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20,
21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68
Azim · 70

B

Bedir · 54, 58

C

Ceza · 64, 68, 70

Ç

Çocuk · 35, 36, 51

D

Din · 1, 2, 29, 33, 53, 61, 64, 68
Din eğitimi · 29, 33
Doğu · 70

E

Ebû Abdullah Kureşî · 13

Ebû Hureyre · 10
Ehl-i Kitap · 39
Evs · 54

F

Fergâni · 14

G

Gayret · 17, 50
Görev · 57

H

Habbe · 11
Hadis · 11, 68
Halid · 11
Hazrec · 54
Hüküm · 41, 42
Hz. Ali · 9
Hz. Enes · 11
Hz. Hûd · 47
Hz. Musa · 35, 50
Hz. Nuh · 47, 48
Hz. Peygamber · 1, 8, 9, 10, 11, 12, 18, 24, 31, 35,
36, 48, 49, 52, 54, 55
Hz. Şuayb · 47, 48, 51

İ

İbn Abbas · 58
İbn Ata · 12
İbrahim Sûresi · 48
İmam Gazzâlî · 26

İman · 24, 25, 62, 70
İslâm · 3, 4, 21, 22, 29, 33, 44, 49, 50, 52, 57, 64, 68,
69
İslâm düşüncesi · 57
İslâmiyet · 4
İsrâ Sûresi · 43

K

Kader · 5, 9, 10, 68
Kaza · 4, 5, 68
Kimya-yı Saadet · 26
Koruyucu · 40
Kuşeyrî · 12, 70
Kutsal kitap · 35

M

Meryem oğlu İsa Mesih · 39
Muhammed · 11, 22, 23, 24, 46, 49, 69, 70
Mücadele Sûresi · 62
Mükâfat · 64, 68, 70

N

Nahl Sûresi · 61
Neml Sûresi · 36

R

Rab · 21, 28, 35
Rahman · 22, 23, 46, 49
Rızık · 5, 68

S

Saadet · 9, 14, 15, 26, 69
Sabır · 55
Savaş · 30, 54
Secde Sûresi · 7
Sehl b. Abdullah Tüsterî · 13
Sevâ · 11

Ş

Şekâvet · 9
Şeytan · 63

T

Tefviz · 13, 17
Teslim · 13
Tevâkül · 16
Tevbe Sûresi · 56
Tevekkül · 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17,
19, 21, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 34, 37, 41, 42, 44,
45, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 61, 64, 66, 67, 68,
69
Tevhid · 19, 21, 29, 66

U

Uhud Savaşı · 54

Z

Zâhid · 15
Zunnûn · 14